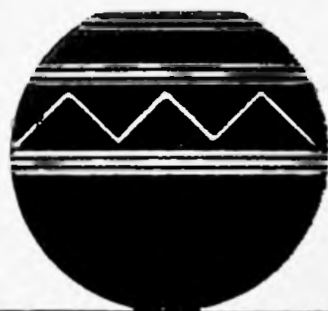

*Alles
verminkt*

Alexandria

PERIODIEKE UITGAAF
VERSCIJNEND ALLE 3 MAANDEN
NIEUWE REEKS VIII, 1936, NR. 3

koninklijke
geschied-en-oudheid-
kundige kring van de
antwerpsche kempen

Voor alles wat het bestuur van den Kring, het Museum en
het opstel van het Tijdschrift aangaat wende men zich tot :
Kanunnik J. E. JANSEN, o. Praem.
Pastoor, Lovenjoul (Corbeek-Loo)

Voor de Giften en het Bezoek van het Museum tot :
W. H. CLAES,
Secretaris van Taxandria
Steenweg op Antwerpen 36/3 Turnhout
Postcheeknummer 412831

Voor finantieele zaken tot :
J. DIERCXSENS
Grondeigenaar
Leopoldstraat, 18 Turnhout.

BEZOEKT HET MUSEUM,
Mermansstraat 21.

Turnhoutsche Weversfolklore

Sinds eeuwen is Turnhout rijk aan wevers ; sinds eeuwen maken de Turnhoutsche weefgetouwen een belangrijke en bloeiende vertakking uit van de nijverheid hier ter stede, en schiepen ze — zooals de papierbewerking thans — een gelegenheid en een noodzakelijkheid tot internationale handelsbetrekkingen. Zoowel voor wat den invoer van grondstof als den uitvoer van afgewerkte koopwaar betrof, stond Turnhout in relatie met de naburige staten. Dat blijkt ten overvloede uit de geschiedenis, opgemaakt in de jaarlijksche verslagen « over het bestuur en den toestand der zaken van de stad Turnhout ». Daarin lezen we o. m. van een zekeren Stacius Tribbe, die handelsreiziger was voor een Westphaalschen koopman, en die merkelijken tijd in onze Vrijheid verbleef om voor zijn meester linnengarens aan de lijkbazen te verkoopen en tevens afgewerkte tijken voor hem op te koopen, en die in 1572 de heeren schepenen om een getuigschrift verzocht van zijn lang verblijf alhier (1). Verder vinden we daarin een « lyst der meesters van desen ambachte de tyckenatie 1768 », die 238 namen vermeldt en waarbij sekretaris Heuvelmans aanmerkt « dat men den naam van meesters gaf, zoowel aan de fabrikanten als aan de wevers die een proefstuk hadden gemaakt en aan de tyckenatie ingeleverd », — die dus voor eigen rekening en op eigen naam mochten werken (2). En ik liet me gezeggen door menschen die 't weten wilden, dat in de jaren 1870 Turnhout op zijn minst genomen zeker 1600 wevers telde (3).

Al vormden de wevers nu nog zoo'n aanzienlijk element van onze bevolking, althans onder numeriek opzicht, toch hadden ze niet veel in de pap te brokken, zoomin in het openbaar en bestuurlijk leven als in letterlijken zin thuis. Want de lijkbazen hielden hun volk onder den knoet, zooals het in dien tijd het gebruik was, met 14 à 15 en soms nog meer uren werk per dag en een karig loon dat dan nog dikwijls *in natura* uitbetaald werd (4). Onder zulke omstandigheden kon het begrijpelijker wijze in het huishouden ook

niet anders dan heel de week « magerdag » heeten en dikwijls zwarte miserie. Zoodat het ons niet moet verwonderen als er in den Weversflikker gezongen wordt :

Hoe kunnen de wevers heeren zijn ?
Zij hebben land noch erve !
En komt er een muis in hun schapraai,
van honger moet er zij sterven.

Maar in de Turnhoutsche folklore, daar hebben de wevers hun eigen kapitteltje.

Het eerste waarmee ik uit de weversfolklore in kennis kwam, is ongetwijfeld het volgende stroofke, dat ik dikwijls door moeders heb hooren zingen voór kleuters op hunnen schoot, en dat ik uit de vele gebarenspeelen van mijn kinderjaren onthouden heb :

Daar zat ne wever op zijn getouw,
hij wist nie wat hij weven zou ;
hij weefden aldit, hij weefden aldat,
hij weefde zijn hemslip van zijn gat.
Pijpen !

Terwijl we dit speelden en zongen, dachten we natuurlijk niet eens aan de beteekenis daarvan ; die zouden we trouwens ook niet begrepen hebben, en de kinderen van thans nog al minder dan wij in onzen tijd. Met het weversbedrijf waren we niet genoeg vertrouwd, en in heel Turnhout zijn er den dag van vandaag geen 5 wevers meer van 't oud systeem : de stiel is gemoderniseerd, gemecaniseerd. Vroeger, toen nog alles handweven was, was de stiel heel « slijtsig », en hoe kon het anders ? Bij hun werk zaten en stonden de handwevers den heelen dag heen en weer te springen voor hun getouw en te « schaven » tegen den doekboom of tegen hun zitbank. Immers, terwijl ze met hun eene hand het spoel (het schietspoel met den inslag of de inslagdraden of scheutdraden) dwars door de opengespalkte lengsels (de schering- of kettingdraden) schoten, moesten ze al gereed zijn om aan den overkant het aankomende spoel met de andere hand weer op te vangen ; en de breedte van de te we-

ven tijk was doorgaans 1,40 tot 1,70 m. (5). De kwade gevolgen van dit schaven legen den doekboom trachtten ze zooveel mogelijk te voorkomen : 1) dōor een wit dōek dat tegen den doekboom hing waar het weefsel werd opgerold : dat moest de tijk of 't linnen beschermen tegen sleet en proper houden, — en 2) door een ongeveer 40 cm. breed stuk varkenshuid dat aan een koord tusschen de twee stijlen hing en bij 't heen en weer schaven steeds mee gleed : dat moest de broek langs den voorkant beschermen tegen den sleet. Dat de achterkant niet beschermd was tegen schaven op de zitbank, had schijnbaar niet zooveel belang. Namen de wevers die voorzorgen niet, hun tijk zou niet veel aantrek gehad hebben ; en dan hadden ze nog anders broeken versleten dan sommige weerharstige scholieren, voor wien de leertijd al zoo min veel vrucht oplevert, als de werktijd der wevers rijk loon. Begrijpelijker wijze heeft dat schuiven den naam van wever toegepast op menschen en kinderen vooral die geen kruisken kunnen stil zetten. Maar in geenen deele zinspeelt de 4^e regel van dit stroofke op slordige nalatigheid bij den weversstand, noch op tekort aan moed of eergevoel om hun kapotte spullen te lappen, noch evenmin op gierigheid om hun versleten kleeragie door nieuwe te vervangen. Waren er hier en daar wevers die met krellen aan hun lijf liepen, dan kwam dat hieruit voort, dat ze waarlijk den tijd niet hadden om ze te herstellen, of de centen niet om ze te vervangen.

Pijpen ! 't slotwoord van de stroof, is een uitroep, een commando van de wevers. Een wever kon alleen aan zijn werk niet voort ; om vlug te kunnen gaan had hij steeds een helper noodig ; iemand die voor hem gedurig versche spoelen, schietspoelen of pijpen opwond : dat was de spoeller of spoelder. Gewoonlijk werd dat werkje door de weversvrouw waargenomen. Waren de opgewonden, in zijn bereik geplaatste spoelen opgewerkt, dan riep de wever om andere : Pijpen ! Pijpen ! want verletten deed hij niet graag : 't was te schalijk ; 't werk bracht al niet te veel op.

Arm waren de wevers, en dat zouden ze ook blijven hun

leven lang. Vlijtig en lang werken en slaven zou daar niets aan veranderen. Stelt u maar eens voor — zooals verschillende wevers op jaren me vertelden : werken van 's morgens 6 tot 's avonds 10 u. op zijn minst, zelfs in de korte winterdagen, en in de donkerte van de vroege en late uren met behulp van het schijnlicht van een vetkaars op een ijzeren kandelaar die van de hoogte van 't getouw afhing ; — en dan getwee : wever en spoeler, 10-12 fr. per week verdienen ; de allerbeste kwamen wel tot 14 fr., maar er waren er veel meer van 10 dan van 12 fr., er waren er zelfs van 7 en 8 fr. ! Daarbij betaald worden meestal — bij sommige lijkbazen zelf uitsluitelijk in natura, in dezen zin nl. dat de weversvrouwen wisten voor welk bedrag ze in bepaalde winkels brood en andere voedingswaren en allerhande onmisbare huishoudelijke artikels « op 't boekske » konden halen. En evenmin vergeten althans voor hen die in huizen van hun werkgever woonden, en zoo waren er heel der straten van weversrijen — dat den 15e van elke maand het huurgeld werd afgehouden dat 80 à 90 fr. per jaar beliep.

Daarmee kunnen we best verstaan dat sommige wevers Zondags zelf geen 5 centiemen op zak hadden om hunnen baard te laten scheren, en dat ze rond den huishuurdag overuren maakten, om die week niet al te zeer hunnen riem te moeten toegespen. Dat « overuren maken » slak zoo in mekaar : het ging per gebuurte ; enkele wevers werkten 's avonds een paar uren langer dan gewoonlijk ; den tijd konden ze ongeveer schatten volgens het afgedane werk ; en dan gingen die hun geburen opkloppen. En als deze dan ook weer een paar uren gewerkt hadden, gingen ze op hun beurt andere geburen wekken, enz. Dat hielden ze wel een nacht of vier, vijf vol, maar meermaals gebeurde het dat de eene of de andere uit pure vermoeienis vergat wakker te blijven op zijn getouw. Daarom moesten er ook immer verschillende zijn in dezelfde serie (6).

Armoe is dikwijls wel een kwaad, maar daarom toch geen schande, als ze niet uit eigen schuld voortkomt. Mag er wel iemand om zijn eerlijke armoe beschimpt of bespot worden ? En toch hadden onze wevers het dikwijls om hun armoe te

verduren in schimp- en plaagliederen, al weet ik niet of ze inderdaad « vroeger bij het volk op een slecht blaadje stonden » (7).

Ten bewijze : **DE WEVERSFLIKKER.**

Hoe kunnen de wevers heeren zijn ?
Zij hebben land noch erve ;
en komt er een muis in hun schapraai,
van honger moet er zij sterven.

Klits, klits, kliederiere, klits ;
 ha, ha, hi, hoe, hei !
Klits, klits, kliederiere, klits,
 ha, ha, hi, hoe, klits !

De wevers gingen naar de botermarkt,
maar de boter was zoo diere ;
ze schudden dan hun beurzekens saam,
en ze kochten één pond met viere.

De wevers hadden patatten geplant,
maar ze konden geen stalmest vijnen.
Ze gingen dan 's avonds naar hun land,
en elke struik kreeg 't zijne (8).

Misschien steekt daar wel wat heimelijke spot in met gierigheid. — een gebrek dat om zijn verwantschap met de armoe, heel gemakkelijk in den weversstand burgerrecht heeft kunnen verkrijgen.

En nog dit andere liedje, waaruit klaar de armoe van den weversstand spreekt, speciaal door hun mageren kost en hun voorkomen :

Als al de nagelbuiken van de wevers zijn bijeen,
hedde nog zoo veul nie als mijnen kleinen teen.
 Haren ende snaren ende wipwipwip,
 e fijn en e grof,
 wevers zijnder genog ;
 haren ende snaren ende wip.

Als ge aan ne wever vraagt : waar komde vandaàn ?
dan is 't : 'k zen eens gaan zien waar mijn patatten kunnen
staan.

De wever, hij hee zijn patatten gehakt,
aan iederen bosch ne stront gekakt.

Waar schet de wever het liefst van al,
in de kruik of in den geitenstal ?

Waarvan is de wever zoo mager en slap ?
't Is van 't smullen van de stesselpap.

En den eene grauw, en den andere blauw ;
« Pijpen ! » roept de wever tegen zijn vrouw.

Hierbij enkele verklaringen.

Over nagelbuiken gesproken, het schijnt dat die bij de wevers heelemaal waren weggesleten door het gedurig schaven tegen den dockboom, waarvan hooger sprake, in zoo-verre zelfs dat naar een algemeen gezegde de « wevers geen nagelbuiken hadden ». Dat was nochtans een heel tergende uitdrukking die altijd weerwraak uitlokte. Ge moest maar aan iemand vragen of hij een nagelbuik had, om zeker te zijn een pak slaag als antwoord te krijgen (9).

Haren ende snaren : Ik lees in Verschueren's Modern Woordenboek : « alles op haren en snaren zetten = is alles in het werk stellen om tot zijn doel te geraken ». Haren ende snaren kan hier dus beteekenen : het werkgerief : getouw en vooral het garen van de wevers. Het refrain is weeral klanknabootsend, zooals in voorgaande liedje.

Patatten aten de wevers 's morgens, patatten aten ze 's middags, patatten aten ze 's avonds. Altijd maar patatten. En die wonnen ze zelf ; in groote hoeveelheid. Buiten het eten en het slapen, was de zorg voor hun patattenooft om zoo te zeggen de eenige reden waarom ze opstonden van hun getouw. Vleesch en groenten ? dat kenden ze niet : geen centen voor. Een roggen boterham met wat vet besmeerd, natuurlijk wel, en daar een stukske van 't zelfde bij ; want koren wonnen ze ook. En opdat hun patatten niet te droog zouden zijn, en toch goed naar binnen schuiven, aten ze die met nen overvloed van slingersaus, waarin hun kost letterlijk te zwemmen lag. Die saus was ook goedkoop : haar hoofdbestanddeel was water, veel water, met als bijkomstig ingrediënt een weinig gesmolten vet, aangedikt met wat tarwebloem, zoodat er soms nog aan mekaar geklonterde brokskens uit op te visschen waren : daarom hiet ze op som-

mige plaatsen ook wel « keerskenssaus ». Te Turnhout zeiden hier en daar « weverssaus » of « paraplusaus », en uit mijn kinderjaren herinner ik me nog dat moeder aan tafel soms keef omdat het schande was dat we zooveel saus derven nemen, « precies gelijk de wevers ».

Tijdens hun werk schijnen de wevers ook af en toe wel eens gesmuld te hebben aan hun stijfselpap. Die stond altijd in hun bereik, want gedurig hadden ze die noodig : erg smakelijk moet die brei van tarwebloem en water toch niet geweest zijn. Ze diende om de losafhangende vezels van de weefdraden vast te maken ; daartoe werd het garen ingestijfseld, en dat maakte het garen sterker en het linnen schoon blinkend en vooral zwaarder in de hand.

Nog een schimpliedje op een miniatuurafbeelding van een wever, met heel zijn alaam in vorm en kleur weergegeven in een glazen bokaal, zooals er in Schipperskwartieren ook scheepjes, en elders Lievevrouwenbeeldjes te zien zijn.

Kom na eens gauw kijken :
ne wever in de flesch !
Ge zult er wel van schijten :
hij weeft zijn eigen bef.

Alles gaat er vif en gauw, (3 maal)
en de tijk zie(t) wit en blauw.

Zeuen wevers voor ne sjou, (3 maal)
en ge krijgt ne spoelder toe !

Bef is een borstlapje zooals de advokaten en rechters in toga dragen en ook sommige geestelijken, en nog, vóór kinderen, een zeeverlapje : une bavette. Daar moest het fijnste linnen voor dienen. Er waren in Turnhout wel eenige wevers die het linnen leverden voor de gesteven borsthemden en de halskragen.

De laatste twee regels wijzen er ook op, dat de wevers niet hoog in aanzien stonden.

Spoelder : werd hooger verklaard.

Een liedje heb ik kunnen opteekenen, dat naar ik vernam, dikwijls door de wevers zelf gezongen werd tijdens hun

werk, op de rytmiek van hun getouw. Het gaat over Bismarck en de Fransch-Duitschen oorlog en moet dateeren van de jaren 1870.

MET DE FRANSCHEN.

En avant ! En avant !
Wij trekken op Rusland aan,
Want mijn soldaten vechten met de Franschen
en zullen zoo de Russen wel doen dansen ;
Want Rusland is de schuld al van den dieren tijd.
Wij zullen dan de Russen regnereeren.
Wij zullen liever vechten dan kreveeren. (bis)

De Pruis, hij loert nog altijd naar Parijs,
Maar toch is hij voorwaar nog niet gewonnen ;
Want zijnen baard zal eerst nog worden grijs
Eer dat hij in die schoone stad zal komen.
Als hij daar binnen kan, dan is hij een kloek man,
Maar 'k vrees dat hij zijn slip nog wel zal scheuren.
Gij zult het zien en korts daarna gebeuren. (bis)

Bismarck, hebt gij nog zoo een harde kop
Dat gij uw volk zoo maar blijft koejonneeren ?
Ik vrees, ik vrees dat gij nog in galop
Van schaamt naar uwen nest zult wederkeeren ;
Want wij geven geen pardon, met geweer noch met kanon.
Dat gij verwoest alzoo ons eigen landen.
Is dat voor eenen keizer toch geen schande ? (bis)

Zooveel millioen die gij aan Frankrijk vraagt
Eer dat gij hen wilt den vrede geven ;
Is het misschien dat gij dit land zoo plaagt
Dat arm en rijk door u nog moet kreveeren ?
Dat wij den goeden God, door zijn barmhartigheid,
Den vrede verleent in alle landen.
Dat wij den boom van vrede mogen planten. (bis)

De hooger aangehaalde liedjes zullen wel verder in de Kempen verspreid zijn, maar hetgeen hier volgt is ongetwijfeld specifiek Turnhoutsch : plaats- en persoonsnamen die er in voorkomen, zinspelen klaarblijkelijk op Turnhoutsche omstandigheden.

DE BUURSCHIJTER.

Rekketekketek ! Buurschijter,
't een is e wit,
't ander is e zwert ;
z'hemmen het gaan verkoopen
bij Verwiltten op de Botermert.
Rekketek !
Den buurschijter zal 't wel betalen,
of de dienders zullen hem komen halen.
Ze sloegen den buurschijter hallef dood
bij Tinus Eelen in de Luizenpoort !

De buur was de plaats in het wevershuis waar het getouw stond, doorgaans de achterplaats die terzelfdertijd als keuken diende : de buur was altijd ongevloerd.

Dienders, is en was vroeger nog veel meer de gebruikelijke benaming voor de Turnhoutsche politieagenten.

De Botermarkt (thans Zegeplaats) heeft met de Nieuwstraat (thans Victor Van Halstraat) een verbinding langs de poort van den café Alcazar en die van den café Gevers ; die twee poorten komen achter samen en hebben nog een diepen doorgang achter den Grand Bazar National tot tegen de Middelbare school. Dat is de Luizenpoort.

Naast den ingang van de Luizenpoort op de Botermarkt was er een herberg (nu café Alcazar) gehouden door Verwilt. Daar kwamen de kleine weversbazen die maar enkele gasten in 't werk hadden — soms maar 3, 4 — regelmatig bijeen om gezamenlijk hun tijken te verkoopen aan vreemde afnemers.

In de Luizenpoort stonden enkele huizen (nu nog zijn er 4 huishoudens gevestigd) waarvan de meeste nu niet meer bestaan. In een daarvan woonde Martinus Elen, ongehuwde zoon van Joannes Baptista Elen en Joanna Verberne, met zijn zuster Maria Catharina Elen, kantwerkster, die voor 't huishouden zorgde en er den 18 December 1854 overleed in den ouderdom van 68 jaar. Martinus was vroeger wever geweest (10) en naderhand kerkbediende geworden in St. Pieter. Hij stond als een zeer godvruchtig man bij de Turnhouters bekend en men noemde hem met een zekeren eerbied « den heiligen Elen ». Voor de menschen die den tijd niet

vonden om zelf veel naar de kerk te gaan, nam hij aan in hun plaats kruiswegen, rozenhoedjes en novenen te bidden en H. Missen te hooren. Aan de kinderen gaf hij hem thuis catechismusonderricht wat hem de gelegenheid verschafte om meermaals met de grootste verduldigheid allerehande plagerijen van hunnentwege te verdragen. Hij stierf in de Luizenpoort den 25 April 1865 op zijn 80 jaar, en werd begraven den 28 April sub forma 4^e classis (11).

De huurschijter zelf was een zeker Janneke Nuyens, die langs de straten in Turnhout en ook op de gehuchten ging leuren met goed van andere menschen ; hij deed ook boodschappen ten gerieve van anderen. Die boodschappen evenals de opbrengst van zijn leuren moesten ter gelegenheid van de Zaterdagse markt afgeleverd worden bij Verwilt. Zekeren keer was hij met zijn geld en zijn boodschappen niet in orde ; en het liep zoodanig scheef dat het ruzie werd en dat hij voor zijn schuldeischers die hem achtervolgden moest gaan vluchten in de Luizenpoort tot bij Timus Elen. waar hij in den buur, ge verstaat wel hoe, zijn bijnaam verwierf (12).

DE WEVERSREVOLUTIE. — 31 JULI 1872.

Het ging er in het weversbedrijf niet altijd even kalm en rustig toe. Want het is begrijpelijk dat die menschen zich niet immer goedschiks tevreden stelden met het armzalig bestaan dat hun beschoren was en dat hun dikwijls niet eens in staat stelde om te voorzien in de betrekkelijk zware onkosten van een groot gezin (13). Zoo leidden de omstandigheden in 1872 tot een werkstaking, die — al duurde ze ook maar één enkelen dag — een zoo groote uitbreiding nam en een zoo dreigend en onheilspellend karakter droeg, dat ze door den volksmond met den naam van weversrevolutie bestempeld werd.

Bouwende op hetgeen we daarover lazen in het stadsverslag (14) en in de Turnhoutsche weekbladen van den tijd (15) en op wat we vernamen uit den mond zelf van zeven wevers die de revolutie hebben meeleefd, en tusschen wie sommige er zelfs een heel aktief deel aan namen (16) kun-

nen we de gebeurtenissen ongeveer schetsen als volgt.

Dinsdag avond, 30 Juli, waren er in Rome, een herberg op den Antwerpschen steenweg, eenige tijkbazen vergaderd, en ze beslisten onder mekaar — dat zou 's anderendaags 's morgens aan de afwezigen worden meegedeeld — gedurende een heel jaar lang, van mekaar geen enkelen wever over te nemen, en het werkloon met 5 fr. per boom te vermindere-
ren. Waarop die beslissing steunde, vond ik nergens vermeld. Een boom, dat was 10 smet van 8 el, dus ongeveer 55 m. En vermits de allerbeste werkers daar een goeie veertien dagen aan besteedden en er 34 fr. voor trokken, maakte hun dat een verschil van een paar franks per week : ze zouden dan nog 12 fr. trekken in plaats van 14, en de gewone wevers, de talrijkste, nog 8 en 9 fr. in plaats van 9 en 10.

Maar, waar die heeren zich niet aan verwacht hadden : van onder de vensters was die beslissing afgehuisterd, en de luisteraars hadden aan de stemmen erkend wie op die vergadering het hooge woord hadden gevoerd. « Dat moest er nu nog bijkomen ! Reeds zoo slecht en op zo'n onhebbelijke manier — in natura in plaats van in geld — betaald worden, en zich dan nog moeten neerleggen bij een dergelijke loonsvermindering ! Dat zullen we zien ! » En ze staken de hoofden bijeen. En 's anderendaags 's morgens — vermits al de wevers thuiswevers waren — trokken ze op ronde, de weversbuurten af. Bij wie niet mee in staking ging, werden de koorden van het getouw doorgesneden, zoódat vòòrtwerken niet meer mogelijk was. Natuurlijk moesten de aanstokers op die wijze veel bijval oogsten. Reeds kort na den middag stond de algemeenheid van de Turnhoutsche wevers bijeen gedromd — die van de buitenwijken vernamen het eerst tegen den avond — om te beraadslagen of ze met geweld dan wel met vreedzaam overleg de beslissing der bazen ongedaan zouden maken. Het zal er daar rumoerig zijn toegegaan !

Een delegatie van 5 wevers werd ontvangen door Burgemeester Hoefnagels die hun zijn bemiddeling beloofde om de Patroons te bewegen op de getroffen beslissing terug te komen en het misbruik der in-natura betaling te doen op-

houden ; tevens deed hij hun verstaan dat de wevers er alle belang bij hadden, bedaard te blijven en het werk te hervatten ; dat ze zeker tot geen bedreigingen of ongeoorloofde gewelddaden mochten overgaan, want die zou hij in elk geval verplicht zijn door de politie te doen beletten en straffen.

De samengedromde wevers, die zich sterk voelden door hun getal en aangemoedigd en gesteund door de burgerij en de rijken, van wien ze met heel der flesschen genever en andere sterke dranken kregen, hadden echter het antwoord van den Burgemeester niet afgewacht, en hadden zich ondertusschen reeds in aanzienlijke groepen begeven naar de woonst der voornaamste tijkbazen, om te protesteeren tegen de getroffen beslissingen en om intrekking van die maatregelen te eischen. Maar geweld lokt geweld uit, en de bazen weigerden beslist aan bedreigingen toe te geven. « De loonsvermindering was een afgedane zaak ; daar was niet op terug te keeren ». Dat zou hun slecht bekomen ! Ruiten werden ingeslagen, meubels en allerhande gerief en huisversiering van op straat stuk gegooid. Aan twee vooral kwam het duur te staan : de heeren Vucghs in de Otterstraat en Van Dooren in de Warandestraat : geen ruit bleef daar heel. Ook in de Gasthuisstraat, aan de woonst van den h. Steenackers zat het niet pluis. De andere waren er minder erg aan toe. De heer Van Dooren was de eerste die toegaf aan de beloozers en herstel van het oude loon beloofde.

Aangezien de toestand een zoo ernstige wending nam, stelde de Burgemeester al zijn politieagenten te weer en riep hij eveneens de hulp in van de douanen en van het plaatselijk gendarmeriekorps, waarvan echter het grootste deel den vorigen dag naar Antwerpen ontboden was.

In de St. Antoniusstraat was 't het drukst. Daar hing er het vrouwvolk tusschen om de stakers aan te hitsen : al te zamen waren ze daar wel 1000 in getal. Daar was men bezig aan den opbouw van het Casinocafé (hoek St. Antonius- en Renier Sniedersstraat) waarvan de muren misschien al een paar meters boven den grond oprezen ; ook was men er bezig aan het herstel der bestrating. Kordaat trad de politie op, en een zekere Jan De Rooy, een haantje vooruit in dien we-

versgroep, kreeg van Wachtmeester Van den Bossche een sabellhouw op zijn oog. Dat gaf aanleiding tot heftig verzet. De duizenden metssteen, die daar voor den opbouw van het Casino gereed lagen, werden als een hagelbui naar gendarmen en politie geslingerd. Ook de straatkasseien waren niet te zwaar om als projectielen dienst te doen. Agent Philip Lefèvere kreeg er een in zijn nek, hij werd ernstig gewond en viel buiten slag. Wachtmeester Van den Bossche werd van zijn paard gesleurd en vreeselijk toegetakeld ; zijn sabel werd hem afgenomen en in stukken geslagen. In de vrouwenafdeeling der fabriek Glénisson (nu Lindenhof) in wier nabijheid deze relletjes plaats grepen, was het lawaai en het ruitengerinkel zoo schrikbaar, dat niemand het wagen dierf aan het werk te blijven. Geen wonder als we in het stadsverslag lezen dat de « Burgemeester met de Commissaris van politie en zijn agenten, met de luitenant Grigoire, de Wachtmeester Van den Bossche en drie gendarmen daar aan wezenlijke gevaren zijn blootgesteld geweest ».

Rond 5 u. in den namiddag deed de Burgemeester in al de straten een proklamatie afkondigen, waardoor de samenscholingen van meer dan 5 personen verboden werden, en waarbij bevel gegeven werd de herbergen 's avonds te 9 u. te sluiten. Tot versterking van de stedelijke politiemacht werden eveneens de gendarmen van Herentals en Hoogstraten ontboden. Tegen den avond kwamen zij aan, maar zoo min als hun Turnhoutsche collega's vermochten zij de orde te herstellen. Zoodat de gemeente-overheid het noodig oordeelde ook nog de hulp van het leger in te roepen.

Het nieuws dat er uit Antwerpen per specialen trein troepen in aantocht waren, werkte kalmeerend op de opgehitste gemoederen der betoogers, en toen er 's nachts te 2 u. een honderdtal soldaten van het 5^e linieregiment onder het geleide van 6 officieren aan de statie afstapten, waren orde en rust hersteld.

's Anderendaags hebben de wevers het werk hervat.

De gendarmen die uit Herentals en Hoogstraten waren aangevraagd konden naar hun gemeente terug ; maar de compagnie soldaten werd voorzichtigheidshalve als een

voorzorgsmaatregel nog enkele weken hier gehouden. Die werden bij de burgers ingekwartierd, en dagelijks patrouilleerden ze door de straten. Toch hadden ze nimmer met wanordelijkheden af te rekenen. De helft ervan keerde Zaterdag 10 Augustus naar hun kazerne terug ; de overige bleven nog tot Dinsdag 27 Augustus.

17 personen waren tijdens de opstootjes opgeleid of 's nachts van hun bed gehaald, beschuldigd van inbreuk op de openbare veiligheid of van opstand en smaad jegens de politie. Een tiental tusschen hen liepen straffen op, verschillend volgens de feiten waaraan ze werden plichtig geoordeeld, tusschen de 6 dagen en de 6 maanden (17). Sommigen hadden zich wel aan meer verwacht wegens slagen en verwondingen toegebracht aan de politie. Maar verzachtende omstandigheden werden in hun voordeel in aanmerking genomen, nl. het erkende misbruik der betaling in natura, dat bij sommige weversbazen in zwang was ; en de algemeene loonsvermindering die om reden van den hooger opbloei der weefnijverheid na den Fransch-Duitschen oorlog niet goed te praten of te verrechtvaardigen was. Daardoor werd de schuld of ten minste de gelegenheid der wanordelijkheden — ook door het publiek — gedeeltelijk althans de bazen aangewreven. Den 8 Oktober werd aan de 4 wevers die hun gevangenisstraf nog niet geheel hadden uitgezeten, volledige of gedeeltelijke gratie verleend.

De wevers hebben het pleit gewonnen, maar ten slotte hebben zij er toch niets aan verdiend. Want al werd de beslissing tot loonsvermindering ingetrokken en al werd stilaan de betaling in geld algemeen ingevoerd, de bazen wisten op een andere manier de geleden nederlaag te ontkomen. Ze veranderden de maten van den boom ; en het profijt dat ze niet hadden kunnen bekomen door de beraamde loonsvermindering, bekwamen ze wel door vermeerdering van werk tegen hetzelfde onvermeerderde boomsloon. En de wevers die in den grond van hun hart toch een vreedzaam werkzaam leven verkozen boven de gevaren van een oproer en de vervelende vereenzaming in de gevangenis, hebben geen revolutie meer geriskeeerd (18).

J. NUYTS.

(1) Verslag... 1872. Aangangsel : Verschillende Voorwerpen, 1572. bl. 76. en Bijdragen, bl. 106 letter J. waar de oorkonde hiervan staat overgedrukt.

(2) Verslag... 1869. Aangangsel : Verschillende voorwerpen, 1769, bl. 89. Bij deze lijst staat hier wel het jaartal 1868 vermeld ; maar dat lijkt een drukfout voor 1768, om de volgende redenen :

1. Deze lijst wordt aangevoerd als een bewijsstuk voor den bloei der tijkfabrikatie in onze stad onder den graaf van Pestre, den « nieuwen heer » van Turnhout, zooals bij deze lijst genoemd wordt ; welnu het was den 7 September 1768 dat de graaf van Pestre hier zijn plechtige intrede hield, en daardoor bezit nam van zijn heerlijkheid. (Zie : Verslag van 1868 in zijn aangangsel over 1768, bl. 87).

2. Bij deze lijst wordt door sekretaris Heuvelmans, steunend op de oorkonden, aangemerkt, dat er in de jaren 1768-1769 zich nog 58 leerjongens lieten opschrijven die werkten bij vrije meesters.

3. Op deze lijst komen enkele namen voor, die niet meer, zelf niet vervormd, terug te vinden zijn in de kerkelijke en burgerlijke bevolkingsregisters van rond de jaren 1868 ; nl. Barrens, Cnaepkens, Lokermans, Luynen, Merla, Verassen, Vertman en Vinckx. Komen nog wel voor, de nu verdwenen namen : Krekels, Riemens (Riemes), Saldien (Salien), en Van Schaluynen. Komen nog alleen vervormd voor : Garstmans (Gerstmans), Geus (Geudens en Geuens), Leuds (Luyts), en Verboeven (Verhoeven en Verboven). Over den bloei en de uitbreiding van de Turnhoutsche tijknijverheid in de XVIIIe eeuw, zie Taxandria, 1906-1907, bl. 90 en vlg. « Quelques notes sur les relations commerciales entre la Flandre et la Campine au XVIIIe siècle », waarin de schrijver G. Willemsen aan de hand van oorkonden uit het staatsarchief te Gent aantoonst hoe de Turnhoutsche en Kempische tijknijverheid de Vlaamsche heeft ten onder gebracht.

(3) Zoo vertelde me op 6 Februari 1936 een oud wever, van 82 jaar, Melse Peeters, Barreelstraat nr. 7, Turnhout.

(4) Dit werd nog niet zoo heel lang afgeschaft. Ten bewijze, de Turnhoutsche « weversrevolutie » van 31 Juli 1872, die voor een deel daarin haar oorzaak vond. (Zie verder, en jaarverslag van 1872, bl. 62 en vlg.) Jan Cornelissen (83 jaar oud, in het Godshuis te Turnhout) die aan deze revolutie deel nam, vertelde me, einde Januari 1936 dat hij een heelen tijd volledig in natura betaald werd, zoodat hij geen de minste geldelijke inkomsten had en 's Zondags nog geen 5 centiem bezat om zich te laten scheren.

(5) De werking van het handweefgetouw wordt tamelijk goed voorgesteld in Verschuierens Modern Woordenboek, a. v. weefgetouw, met teekening. Zie ook Winkler Prins, Geïllustreerde Encyclopaedie, a. v. weven, met platen.

(6) Dit alles volgens relaas van Melse Peeters en Jan Cornelissen, heide reeds vermeld.

(7) J. Simons : Ons vroom en vroolijk Kempenland, bl. 54.

(8) Zangwijze van den Weversflikker : zie Taxandria 1910, bl. 242. Opgeteekend door Theophiel Peeters. De zangwijze van de andere hier opgenomen Weversliedjes vond ik nergens gedrukt, ik teekende ze zelf op volgens dat oude menschen ze me voorzongen.

(9) Dixit Melse Peeters.

(10) Volgens Melse Peeters.

(11) Volgens archief op de dekenij te Turnhout, meegedeeld door E. H. J. Dirckx, en verklaring van Juffr. Melanie Botermans en van oude wevers, o. a. Melse Peeters.

(12) Volgens Peer Deckx, oud wever, 82 jaar, Vianenstraat nr. 23.

(13) Over de armoe der Vlaandersche wevers en weverinnen. Zie in Taxandria 1906-1907, het aangehaalde artikel van G. Willemsen : « quelques notes sur les relations commerciales... » hoofdzakelijk bl. 92-93. Zal het in de Kempen beter geweest zijn ?

(14) Stadsverslag van 1872, bl. 62.

(15) Het Aankondigingsblad : 3, 10 en 31 Augustus, en 12 Oktober 1872. De andere Turnhoutsche bladen hebben we niet kunnen nazien.

(16) 1. Jan Cornelissen, geb. 15-12-1852, werd tijdens de revolutie aangehouden, en veroordeeld voor smaad jegens de politie ; woont in het Godshuis te Turnhout. — 2. Guil. Pluym, 84 jaar oud, eveneens in 't Godshuis, nam ook deel aan de revolutie. — 3. Melse Peeters, 82 jaar oud, geb. in Februari 1854, woont Barreelstraat nr. 7 ; weet er veel over te vertellen, maar heeft er persoonlijk géén déél aangenomen vermits hij op 't Schorvoirt woonde. — 4. Sooi Pelckmans, 78 jaar, schoonbroer van voorgaande, Korte Begijnenstraat nr. 4, vertelt er ook veel over zonder er te zijn bij geweest : hij was nog te jong en mocht van zijn ouders niet buiten. — 5. Peer Deckx, 82 jaar, Vianenstraat nr. 23, geeft vooral evenals Melse Peeters, veel uitleg over de liedjes die op de kap van de wevers gezongen werden. Hij zelf was niet in de revolutie gemengd, maar hij weet er heel veel over, vooral door het feit dat zijn twee oomes, Giele en Frans Truyens ervoor gezeten hebben — 6. Zijn schoonbroer Charrel Gerstmans, 81 jaar oud, Weesgegroot nr. 1, is er veel van vergeten ; jammer dat hij ook zijn vele liedjes niet heeft kunnen onthouden. — 7. Nand Bertels, 83 jaar, IJzerenwegstraat nr. 28, weet ook niet veel meer te vertellen.

(17) Zoo o. a. Coninckx, de aanvoerder of kapitein der betoogers, kreeg 6 maanden ; een zekere Lauwers 5 maanden (zijn moeder stierf intusschen van verdriet) ; Guillaume en Frans Truyens, ieder 3 maanden ; Jan Cornelisen 1 maand en 6 dagen.

(18) Er werd destijds een schimpliedje gemaakt op de weversrevolutie ; maar nergens heb ik tekst, noch melodie daarvan kunnen vinden.

WESTERLOO

EN DE

PRINSELIJKE FAMILIE

DE MERODE.

(VERVOLG.)

VII,

DE AARTSHERTOGEN (1598-1632)

HERLEVING.

De Noordelijke Nederlanden hadden zich van Spanje los gerukt. Koning Filips II was intusschentijd gestorven en had kort vóór zijn dood zijn dochter Isabella aan den aartshertog Albrecht van Oostenrijk ten huwelijk gegeven. Onder zekere voorwaarden had hij hun de katholieke Nederlanden afgestaan en ons land werd aldus een onafhankelijke natie ; we hadden onze eigen Vorsten. Een tijdstip van herstel en heropbloei zou beginnen.

Ongelukkiglijk was de strijd tusschen Zuid en Noord nog niet geëindigd. Albrecht moest den oorlog tegen de Vreemdelingen Provinciën voortzetten.

Onder de aanvoering van de prinsen Maurits en Frederik-Hendrik van Nassau vielen de Hollanders herhaaldelijk in de Zuidelijke Nederlanden. De slag van de Thielenheide, bij Turnhout, in 1597 door Maurits op de Spanjaards gewonnen, de strooptochten der garnizoenen van Bergen-op-Zoom, van Breda en van de muitelingen van 't Kasteel van Hoogstraten, in de Kempen, brachten rampzalige tijden over onze streken.

Nadat Oostende zich had overgegeven sloten de aartshertogen met hun Noorderburen een wapenstilstand voor twaalf jaar (1609-1621). Helaas ! bij het eindigen van dit bestand stierf Albrecht en krachtens de wilsbeschikking van Filips II kwam ons land terug aan Spanje. Voortaan zou de aartshertogin het niet meer als vorstin, maar eenvoudig als landvoogdes besturen tot aan haar dood (1633).

Alhoewel de toestand niet schitterend was trad er toch een zekere verbetering in. De aartshertogen deden alles wat mogelijk was om het geknakte land op politiek, sociaal en godsdienstig terrein herop te beuren. Daar de handel kwijnde ter oorzaak der Hollanders die de haven van Antwerpen blokkeerden, legde het volk zich meer op den landbouw toe en verzorgde beter zijn landen. De schilderkunst vooral kende een tijdperk van hoogen bloei onder de groote meesters Rubens, van Dyck en Jordaens ; 't volksleven roerde stemmiger in zijn gilden ; vele nieuwe kerken en kapellen rezen op in den bouwtrant der Renaissance.

Dit tijdvak bracht ook te Westerloo een heele omkeer ten goede. Nieuwe huizen werden gebouwd, nieuwe inrichtingen kwamen tot stand, de kerk werd hersteld en herbemeubeld. de heerlijkheid onderging een ander regiem. Bij testament had de vorige heer Jan IV van Merode zijn eenigen zoon Filips aangesteld als zijn algemeen erfgenaam onder voorwaarde van zekere legaten uit te keeren. Het slot en de heerlijkheid werden hem geschonken, alsmede de landen van Westerloo, het graafschap Oolen, het dorp Herssell met andere parochiën, hertgangen en gehuchten, molens, erven, gronden, cijnsen, enz., zooals zijn vader die in zijn leven gehouden had.

Filips I, baanderheer van Merode, enz., die in 1591 getrouwd was met zijn nicht Anna de Merode, dochter van Jan, heer van Houffalize, burggravin van Montfort, enz., volgde dan zijn vader op, reeds voor diens dood (1). Twee gewichtige gebeurtenissen kenschetsen zijn verblijf in de heerlijk-

(1) Wij zien hem reeds in 1596 het reglement der Schuttersgilde onderteekenen.

heid. Een groote verandering had tusschen 1617-1620 in het regiem van Westerloo plaats. Tot dan toe was de familie de Merode slechts de erfpachteres van de heerlijkheid. De kanniken van het Kapittel ten Dom en van Oude Munster binnen Utrecht bezaten sedert het einde der X^e eeuw het « *directum dominium* » of den eigendom van Westerloo en aanhoorigheden. Nadat deze Kapittels van Utrecht tijdens de Beroerten waren opgeschorst, kocht, in 1620, de familie de Merode van de twee gemelde kerken de rechten welke deze daarop behielden, zoodat zij de heerlijkheid Westerloo, met Hersselt, Oolen, Hulshout en hun appendentiën Quackenbeker, Berchem, enz., nu in volstrekten eigendom bezat. De heer Hendrik van der Schoot, rentmeester der domeinen van Turnhout, gelastte zich met de afhandeling der zaken sedert Juli 1617 begonnen. Op aanvraag van den vrijbaanderheer Filips tot Merode, Peetershem, enz., droegen de twee kapitels de heerlijkheid aan hem en zijn nakomelingen over, zonder nog eenig recht voor te behouden, op voorwaarde « door aankoper een erfelijke losrente van 1000 Carolüs-gulden te constitueren, tot XX gevalueerde stuyvers het stuk, des jaars, ingang nemend op 20 Juli 1617 : dewelke losbaar zullen wezen met 25000 derzelfde gulden ». Deze overeenkomst werd medegedeeld aan de heeren drossaard en schepenen van Westerloo, den 22 Januari 1620 (1).

Zoo de afstand van Utrecht aan Filips I de Merode op economisch gebied belangrijk was, even gewichtig was een andere groote gebeurtenis op gebied van eer en macht. De koning van Spanje willende aan de familie de Merode-Westerloo een blijk geven van hoogachting en dankbaarheid voor de aanhoudende en heldhaftige diensten door de leden dezer familie aan de Kroon bewezen en om hun opvolgers aan te zetten ze na te volgen, ten bate van het gemeenebest, na een gunstig advies van de aartshertogin Isabella, schenkt aan den oudsten zoon van Filips I, aan Filips II, den hoogen titel van Markies. Hij laat hem tevens toe den titel te hechten aan de heerlijkheid Westerloo, welk land met afhanke-

(1) Akte : Bijdragen, VII, 1908,270.

lijkheden de koning tezelfdertijd, den 20 Mei 1626, tot markiezaat verheft (1).

Filips I overleefde niet lang deze gewichtige gebeurtenissen en stierf den 19 Maart 1627.

Filips II, die hem opvolgde, was in 1621 getrouwd met Bona van Barbançon. Hij behartigde met veel ijver de belangen van zijn markiezaat, terwijl hij ook als een verdienstelijk krijgsman te boek staat. Toen gansch Europa zich in twee kampen verdeelde en het niet meer geoortoord was te twijfelen langs welken kant het recht en de godsdienst stonden, schaarden zich de Merode's vrank en vrij langs de zijde der katholieken onder de vaandels van Ferdinand II. Jan, baanderheer van Merode en Petersheim sneuvelde in den slag van Praag, in 1621, en zijn broeder, de toenmalige markies van Westerloo, onderscheidde zich verder aan het hoofd der Waalsche compagnies, welke de beroemde veldoverste Wallenstein boven zijn andere troepen verkoos. Filips II stierf zonder kinderen in 1638.

Om een denkbeeld te geven van wat het markiezaat van Westerloo zooal inhield, laten wij er hier de rechten van volgen, waarvan wij er reeds te voren eenige vermeld hebben, maar die wij nu vollediger opsommen, volgens het boek der leenen van Antwerpen in het Hooge Leenhof van Brabant (1).

Daarin vinden we bl. 337 :

Herselt, Westerloo, Quabeke, Oelen : Heere Philips vrij baanderheere van Merode, marquis van Westerloo, grave van Oelen ende Monfort, heere van Villamont, 3 Aprilis 1628, bij titule van gewillige bekentenisse ende ingevolge van de oepene brieven ons Genadichste heeren des Conincx, daer hij het lant van Westerloo is geerigeert in marquisaet wesende date den 20 Mey 1626 hier naer geregistreert fol. 451 et seq. hout te leene van Zijne Majesteyt als hertoghe van Brabant, syn lant heerlyckheyt ende marquisaet van Westerloo, met het Casteel aldaer, mitsgaeders de heerlyckheden van Hersel, Hulshout, Glindel, Soersel ende Berchem. mette hooge middele ende leege jurisdictien, mannen van leene, schepenen, recht van doode hant, van verbenrde goeden, van confiscatie, van bastaerden, ende van eygenlieden, van thienden, van vierden schooff, pontgelt, haeffschout, derdeboom, chijsnen, renten,

(1) Akte : Le Roy, NMSRI, bl. 322-325. — Archief de Merode-Westerloo Nr. 47.

pachten, rivieren, winden, straten, wechgelt, molenen, vrij waranden, winnende landen, hoven, beempden, bosschen, vijvers, moeren, recht van patronaatschap, ende alle anderen hunne toebehoorten, ende tot dyen de baenderije van Quackebeke, soo ende gelijk die van ons allijt heeft bekenl gheweest oyck metten hooghen gerichtel mitdele ende leeghe, landen, beempden, eusselen, molenen, vischerijen ende alle andere gerichticheden daer van dependerendé in alder vueghen ende manieren de voorschreven heere Philips baenderheere van Merode die besittende is, 't samen in eene partijé.

De selve heere Philips baenderheere van Merode, Marquis van Westerloo eodem die 3 Aprilis 1628 mits titule als vore hout noch in een andere partijé, het dorp, heerlyckheijt ende graefschap van Oelen met allen sijnen appendentien ende dependentien, soo ende gelijk hij ende sijne voorsacten 't selve toch noch toe voor vrij eygen goet hebben beseten gehadt (1).

Nu stellen wij ons de vraag, hoe het er in de gemeente zelve uitzag ? Hier, zoowel als in de heerlijkheid luidde het volop : herleving. De landbouwer had met moed de hand aan den ploeg geslagen en bewerkte zorgvuldig zijn landen. De turfuitbating werd buiten 't dorp en te Hulshout ijverig voortgezet door de abdij van Tongerlo en den heer van Westerloo. De hoedenmakerij kwam hier ook in voege, want den 17 October 1614 wordt een hoedenmaker, Peeter Blankaerts, vermeld. Een nieuw plaatselijk reglement was opgemaakt in 1600. Artikel 165 verwijst ons naar zeer interessante toponiemen :

« Item dat niemant voortdane gheene doode beesten en sal mogen uytvoeren in de Savestrate (nu Nieuwstraat), maer wel op den cruyswech tusschen de Biest ende Schutpenninck tegens over het Schaepcoeyenblock op de pene van sesse ghulden soo wie men bevinden sal contrarie doenden... »

Schoone gebouwen rezen in de gemeente op. Nabij de Marly stond in 1602, en waarschijnlijk reeds vroeger, een watermolen op de Kleine Laak, eertijds de Molenlaak geheeten. Het hôtél « De Anker » werd voortijds « Klein Antwerpen » genoemd en staat zoo reeds vermeld in akten van 1606 en 1613. In 1609 stond er tegen het Baliestraatje een hofstede belast met een jaargetijde, een pot smout, een oude groote voor de kerk, 10 stuivers voor den H. Geest en 18 stuivers voor het Kapittel van Lier. Zij werd verkocht voor

(1) Le Roy. NMSRI, bl. 322.

80 gulden. Een ander hofstad, in de Polderstraat, bracht bij verkoop in 1614 48 gulden op. Men bouwde in 1620 « De Wildeman » op een erf dat eertijds toebehoorde aan de familie de Palude, waarvan een lid rentmeester was van den Heer. In 1621 trof men hier een hofstede aan « De Schutspenninck » geheeten, nu nog land, tegen de zoo genaamde Hollandsche dreef rechts einde den steenweg. Belangrijk waren de hoeve en goederen genaamd « De Wittegracht » groot 11 bunder, geprivilegieerd volle leen gehouden door den Heer van Merode en voortkomende van ridder Leonard de Taxis, hem in 1620 opgedragen. De Lazerij (pesthuis), reeds bestaande in de voorgaande eeuw en alsdan vernield, kwam opnieuw tot stand in 1616-1617 en werd opgericht met de puinen van het gasthuis. Zulk gebouw was er hoog noodig, want de pest had opnieuw de gemeente geteisterd in het begin der XVIIe eeuw, bijzonder in 1604, 1619 en 1628. De geesel woedde hier verschrikkelijk en vele inwoners o. m. de pastoor Peeter Hamants, in 1604, stierven aan deze ziekte. De Pastorij werd ook heropgebouwd in 1618. Te midden van de markt prijkte de Halle, welke, blijkens een akt van 25 September 1690, met een toren versierd was. Hiernaast werd de vermaarde Lindeboom (1) geplant, waarschijnlijk in 1630, welke nu nog het sieraad van de plaats uitmaakt.

De parochiale overheid zorgde voor prachtige meubels in de zoo deerlijk door de Beeldstormers gehavende kerk. In 1611 plaatste de pastoor een beeld van St. Lambertus, patroon der kerk, boven het hoogaltaar, en deed een St. Lambertusklok gieten. Masius, bisschop van 's Hertogenbosch, wijdde in 1613 nieuwe altaren ; drie jaar later greep de wijding plaats cener St. Annaklok. Kasper Goossens, schilder, maalde in 1615-1616 een schoone schilderij, het Laatste Avondmaal voorstellend, waarvoor hem eens 60 gulden en daarna nog 125 gulden betaald werden. In 't voorbij gaan vermelden wij het gebruik dat er in 1613-1614 bestond, van in de kerk, eieren, kiekens en varkenskoppen te offeren. Een

(1) Men heette hem weleens « de Merteling » alsof hij ooit gemarteld zou geweest zijn, maar die naam heeft geen ander beteekenis dan Mertelind of linde der markt.

ijverige pastoor, Jan van Eyghen, bestuurde in dien tijd de parochie ; hij hernieuwde al de registers der kerk en der Tafel van den H. Geest en was de promotor van vele verbeteringen in de kerk en de parochie.

Z. D. H. Hendrik Franciscus van den Bergh, bisschop van Gent, consacreerde den 30 Juni 1613 de kapel van het Kasteel ter eere van den heiligen profeet Daniël (1). 't Was een publieke kapel, waarin een kasteel-beneficie werd gesticht.

Wij sluiten deze bloeiperiode met de geschiedenis van een der oudste en schoonste inrichtingen der gemeente : de gilde van den Handboog van St. Sebastiaan. 't Was in dit tijdvak dat zij herleefde en tot grooten bloei kwam. Waarschijnlijk in de XVe eeuw door Jan I of Jan II de Merode gesticht met het oog op de verdediging van het dorp en het kasteel en ook wel om ten krijg op te trekken, was er in de tweede helft der XVIe eeuw een groote verslapping in deze wapengilde gesloten. Wanneer op het einde dezer eeuw, de ongeluksheer meer opklaarde, besloot de heer Filips van Merode, vrijheer tot Peetershem, tot haar herinrichting voor twee en veertig of meer gezworen gildebroeders. Hij ondertekende de nieuwe « Ordonnantie ende Privilegiën der Caert van den ouden Hantboge », den 16 Juni 1596. Hierdoor ontstond er nieuw leven in de gilde welke samengesteld was uit een hoofdman, een koning, dekens, gezworenen en gemeene gezellen die allen den eed van getrouwheid aan den heer Filips van Merode en de Gilde aflegden.

Voor al in dit tijdperk, waarin de Aartshertogen zelf het voorbeeld gaven van liefhebberij voor den schuttersboom, bleven de confreres van Westerloo « goet ende getrou » hun « Caerte » naleven en schoten op feestelijke dagen den papegai op de wip of op de doelen, die van oudsher op 't Riet stonden.

Daar dit reglement zeer belangrijk is om de inrichting en de gebruiken dezer wapenbroederschap te leeren kennen, drukken we er hier de bijzonderste artikels van af volgens de oorspronkelijke caerte of keure, nog heden op het gemeentehuis van Westerloo bewaard. (2)

(1) Archief de Merode-Westerloo.

(2) Archief der gemeente.

3. Jaerlyx sal men eene vogel schieten en hij die die afschiet sal «wesen cost ende dranck viye van den jare» maar hij moet een tonne hier voor de gemeyn guldebroeders geven en een zilveren penning aan den breuk hangen weerd synde 6 stuivers.
4. Degene die niet komt met synen boog op de kamer waar de wimpel uithangt om met de andere confrereers naar de plaats te gaan waar men zal schieten, verbeurt 2 stuivers.
5. Hij dien den vogel afschiet 3 jaar achtereen krijgt van zijn confrereers 6 stuivers.
6. Wanneer de vogel is afgeschoten en een vrije koning is gesteld soo zal de andere koning deken wezen en men zal eenen nieuwen gezworene kiezen. Ware iemand daarover rebel hij verbeure een gouden croone.
13. Als men den papegaai sal schieten zal men dat Zondags te voren in de kerk doen afkondigen en de hoofdman deken met de gezworens zullen den vogel opte gulde setten.
14. Alsdan voor't schieten zal men tezamen in de kerk gaan bidden en daarna wordt de kaarte gelezen en getraceert.
15. In 't schieten van den vogel zal de Koning drij voorschoten hebben, de een voor St. Sebastiaan, de tweede voor en in den naam van den hooggeboren heer van Merode en de derde als koning, daarna schieten de hoofdman de deken mette de gezworens elk een scheut en daarna de gemeyne gesellen.
16. De deken met de gezworens zijn schuldig te bezorgen, kost en drank op St. Sacramentsdag en daags daarna alsook op St. Sebastiaansdag en daags daarna.
17. Item soo wie voir den hootman coninck deken ende geswooren aldaer present wesende, ginck siltten ter taeffele, sal verbeuren telekel reyse contrarie doende vier stuyvers.
18. Als er een guldebroeder ziek is en in de vergadering niet kan komen zal men hem zijne portie thuis zenden.
20. Op St. Sebastiaansdag zal men een plechtige mis doen singen ter eere van St. Sebastiaan met diaken en subdiaken. Niemand zal mogen afwezig zijn. Ieder present of absent zal een zilveren penning moeten offeren voor die mis op de verbeurte van eenen stuiver en zal de knaap al de afwezigen moeten opteeken.
21. Op St. Sacramentsdag zal elk in persoon op de schutterskamer komen en dan welgekleed met boog en een half dozijn schichten in de processie gaan eerlijk zonder dronken te zijn of te klappen. Zij die daartegen zondigen verbeuren zes stuivers.
23. Op de costdagen mag eeniegelijc zijn huisvrouw medebrengen of ongehuwd persoon een ongehuwde of andere naer beliefte. En mogen de guldebroeders visschen op den rechten stroom daar hen dat gelieven zal des anderen daags na dat zij den vogel hebben geschoten des anderen dags na Sacramentsdag en des anderen dags na St. Sebastiaansdag.

25. Indien voor den verkoop der panden de gesworens meer ter rekening brachten als de onkosten bedroegen, zoo zullen zij verbeuren twee guldens en ter correctie van den hootman dekens en gemeyne geselle staan.
29. Zoo wie een ander injurieert zoo in zijne presentie als absentie die zal moeten betalen naar 't goeddunken van den hootman deeken ende geswooren ende ook naer de qualiteyt van den persoon die gemjurieert is.
- 30-33. Wie iemand heet liegen of naar iemand smeit of iemand kwetst en bloed verwekt hij wordt gekweten tot eenige stuivers ofwel guldens naenadvenant.
38. Indien eenen der guldebroeders trouwt zoo moet hij een half tonne bier aan zijne gezellen ten beste stellen.
43. Indien een guldebroeder sterft dan komt zijn boog aan de gulde en deze mag hem verkoopen.
45. Als een kind van eenen guldebroeder sterft dan moet de vader een half ton biers aan de gemeyne gezellen geven.
46. Sterft er een guldebroeder of zijne kinderen dan moeten al de confreres op de begrafenis aanwezig zijn, daertoe verwittigd door den knaap.
48. Al de keuren en breuken moeten gebruikt worden tot behoef der gilde.
50. Indien iemand de gulde verlaat met buiten te gaan wonen of zelfs die nog in 't dorp blijft hij moet aldan 25 stuivers aan de gulde betalen.
52. Als de hootman dekens of gesworens believeen iets te doen dat de gulde goed ende profytelijk is dan zal eenieder daartoe verzocht zijnde dat moeten doen zoo 't behoort op straf van zes stuivers.
54. Men zal voortaan geen Sinte Peetersmannen of poirters nog ontvangen in de Gilde.
55. Te eeuwigen dage zullen de guldebroeders zijn en blijven roomsch katholiek en alle kerken en godshuizen zullen voorstaan en beschermen.

Dit leventje had zooveel bijval in de gemeente dat de heer van Merode, Filips II, den 8 December 1627, een tweede gilde oprichtte te Gelindel (1), maar ditmaal een Kolveniersgilde van St. Antonius, om met de buks te schieten. Te Zoerle-Westerloo bestond ook een schuttersgilde, zoodat het in de gemeente aan cerlijke ontspanning niet ontbrak.

't Vervolgt

J. E. JANSEN.

(1) Zie kaart : Taxandria, 1933, bl. 78-88.

Heerlijkheid, Bestuur en Rechtsmacht te Beerse in vroegeren tijd.

II.

De Grondheerlijkheid of Lage Heer- lijkheid.

Buiten de opperheeren of pandheeren, die de volle rechtsmacht bezaten, waren er verschillende grondheeren of smalle heeren welke een gedeelte van het grondgebied van Beerse te leen hielden en er een ridderlijk hof of leenhof hadden.

De voornaamste dezer grondheeren was wel de Norbertijnerabdij van St. Michiel, te Antwerpen, welke ook sinds 1436 onze parochie bediende en waarvan de prelaat ingelijks — alhoewel ten onrechte, vermits de abdij nooit de hooge heerlijkheid bezeten heeft — den titel voerde van Heer van Beerse (Dominus de Beersse) (1).

Op 19 Augustus 1311 had hertog Jan II aan de abdij uit gestrekte gronden te Beerse afgestaan — meestal vroenten, woestenijen, sompige moerassen en vennen — in ruiling van de aanzienlijke schulden door zijn voorgangers met de abdij aangegaan en door haar kwijtgescholden, op voorwaarde dat er ook jaarlijks in de abdij een plechtig jaargetijde zou gecelebreerd worden tot lafenis zijner ziel en die zijner echtgenoot.

De abdij verkreeg meteen de lage rechtsmacht over de

(1) Taxandria — 1931 — III, bl. 23.

geschonken goederen met het voorrecht voor de laten, die er zouden op wonen, vrij te zijn van alle hertogelijke beden of lasten, mits jaarlijks aan den schout van Turnhout een cijns van 15 schellingen te betalen (1).

Het bezit der abdij omvatte schier heel het grondgebied onzer gemeente en strekte zich bovendien gedeeltelijk uit over de naburige gemeenten Vosselaar en Merksplas. Op 26 Juli 1666 en volgende dagen, ging men over, op verzoek van « den Eerw. Heer Prelaet des Godshuys van Sinte Michiel binnen Antwerpen als grontheer binnen de prochiën van Beersche ende Vosselaar ende Merxplas » tot « het vernieuwen van de erfsscheydingen ende paelen synder voors. grontheerelyckheyt mitsgaeders tot het stellen van eenige nieuwe paelen alwaer het noodich sal gevonden worden ». Wanneer wij, in 't verslag, de plaatsen der verschillende paelen nagaan dan stellen wij vast dat de grenzen van 't bezit der abdij ofwel de grillige grenzen der gemeente volgen ofwel de zelve overschrijden, zoodat heel het grondgebied van Beerse binnen de limieten van bedoelde grondheerlijkheid besloten lag en dat de leenen die vroeger, d. w. z. voor 1311, aan verschillende waren uitgegeven, slechts als zooveel kleine eilanden uitmaakten te midden van het onmetelijk bezit der Heeren van St. Michiel (2).

Dit uitgestrekt domein kwam ten goede aan de bevolking welke alzoo beschikte over vroenten en vrijgeweiden voor het vee en onder de aansporingen der monniken werd een groot gedeelte der woeste en braakliggende gronden stilaan in vruchtbare beemden en landerijen herschapen die tegen

(1) Goetschalckx — Bijdragen — VII, bl. 351.

(2) « de Heer Provisieur concludeerende, contendeert ten eynde verclaert sal worden voor recht dat aen den voors. Heere suppliant ende desselffs Conventualen privativelyck is competerende die grontheerelyckhydt van allen die respective erven ende landeryen gelegen binnen de voors. paelen vuytgenomen diewelcke voor date van den donderdach naer den feestdach van onse Lieve Vrouwe Hemelvaert van den jaere 1311 ten leene ofte chynse soudon mogen syn vuytgegeven ».

A. A. — Rekeningen No 165. — Verslag over afbakening der grenzen.

belating van een geringen cijns aan de inwoners werden afgestaan.

Ook de **ABDIJ VAN PARK** bezat te Beerse vanaf de XIII eeuw, allodiale goederen « welke sy van God van heuwelyck ende van niemant anders te leen houdende » was met huis, hof en gronden, gelegen aan weerskanten van de « s'heerenbaan » welke van Antwerpen naar Turnhout leidde. Het leen bestond uit de volgende goederen :

de Eyndacker, gelegen aan St. Corneliskapel, het Einddrieske, de Boondries, de Vlassaert, de Voertbeemd, gelegen by de Voert, een huis met grond en boomgaard, een akker in den Laere. Op het einde der XVIII eeuw waren de Peerdsbeemd en de Blakkedoot ook leenroerig onder dit hof (1).

De abdij had te Beerse een cijns of ridderlijk hof waarvan in 1493 Jan Van der Voert Meyer was. In 1545 (15 Juli) werd Hendrick Walschaerts tot meier aangesteld en in 1649 (11 November) Hendrick Haenegraef tot stadhouder, deze in vervanging van Peeter Hermans (2).

Benevens de abdijen waren er nog tal van wereldlijke grondheeren die goederen onder Beerse te leen hielden.

Onder de voornaamsten dienen vermeld de van Lyere of van Liere's, de van Immersele's, de Nassauwers, de Assendelfters, de van Berchem's, de Bode's, de van Mechelen's, de Heeren van Grobbendonck, de Triapaen's en meer andere (3).

Al die leenen waren uitgegeven voor het jaar 1311.

(1) J. E. JANSEN — Taxandria 1931. III, bl. 41/48,

(2) In de lijst der leen- en cijnhoven, die rond 't midden der XVIe eeuw afhankelijk waren van het rechtsgebied der Hoofdbank van Santhoven, staan voor Beerse de volgende vermeld :

« des Hertoghen Chynshoff aldaer, waeronder vele laethoven ressorteren waeraff de schepenen van Turnhout wysers syn ende de rentmeester van Turnhout maeneheere voor dewelcke sulcken goeden bedingt worden :

Leenhoff van Jonckheer Franchoys van Mechelen

Leenhoff van den erfgenaemen Godevaerts van Eycke

Leenhoff van den Heer Jaspar Schetz, by hem gecocht in coope van Wechelesande

Chynshoff van den Prelaet van Sinte Michiels t'Antwerpen ; deselve

Bode - Van Mechelen.

In de eerste helft der XIVe eeuw, was dit leenhof, waar ook bij begrepen was de molen van Beerse, in bezit der familie Bode, zooals blijkt uit de lijst der leenplichtigen van hertog Jan III, opgemaakt in 1350 :

« Wilhelmus Bode de Berze, XX bonnaria terræ et prati cum molendino sita apud Berse cum XL hominibus feodalibus ad dicta bona pertinentibus qui quondam fuerunt de Nicolay de Re..... (1).

Het Groot Leenboek van Brabant geeft ons een nauwkeurige beschrijving van het leen en leert ons verder wie de op-een volgende bezitters ervan waren. « Willem Bode hout die moelen tot Beerse gheleghen met eenen woenstede met huy-singhen, hovinghen, ceusselen, driessen ende landen groot ontrent vier bunderen, gheleghen tot Beersse, aen den opstal tot Velde vulcomende metten eenen eynde Westwert. Item noch twee beempden gheheten die Duypt groot ontrent twee buenderen, tot welken goede behoort eenen erfcommiere van XIII susteren rogs ende VIII hoenderen die men heft jaerlix ter saecken van seeckeren woensteden, landen ende beempden tot Beerse gheleghen die voertijds der voers. goeden toebehoort hebben ende daerop met schepenbrieven van Antwerpen teene vutghegheven sijn. Tot welken voers. goeden behoort noch een bedrijf van meyerre, mannen van leen ende laeten » (2).

De Bode's (3) blijven het leen behouden tot in 1470, wan-

heeft een ander leenhoff meest onder Vosselaer Chynshoff des Heeren van Elderen als Heeren van Oostmalle Leenhoff der erffgenaemen Jacobs de Jonghe

(volgens het handschrift n° 252 van de bibliotheek der Hoogeschool te Gent — rond het midden der XVIe eeuw).

Galesloot — Les Feudataires de Jean III Duc de Brabant.

(Het laatste woord is onvoltooid gebleven in het register. Op het handschrift is het onleesbaar).

(2) A. R. A. — Cour Féodale du Brabant — Rég. n° 19, f° 428 et sec.

(3) Wapen van Bode : d'argent à la fasce échiquetée d'or et de guantes.

De Bode's waren een der zeven Antwerpsche patriciërsfamiliën. gekend volgens hun wapen onder den naam van Schackén.

neer Pauwels van Mechelen (1) er bezit van neemt na den dood van Jan Bode.

Die Jan Bode was zoon van Pieter Bode en van Isabella van Wyngaerde, echtgenoot in tweede echt van Henricus van Mechelen.

Pauwels van Mechelen was aldus de schoonbroeder van Jan Bode. Hij was schout van Turnhout en schepen te Antwerpen. Hij trouwde : 1° met Walburge van Immerseele, 2° met Marie de Bruhese.

Van hem gaat het leengoed over, op 8 December 1507, aan zijn zoon Franchoys en op 16 Maart 1505 aan dezès weduwe joeff. Alyde de Beveren.

Alyde sterft op hoogen ouderdom in 1587 en Paulyn van Mechelen verheft het leen in naam der erfgenamen.

Het erfgoed blijft een tijdlang onverdeeld.

Op 6 November 1598 wordt de molen van Beerse overgegeven aan Peter Goris d'Ardennen « by titule van coope teghen jouffr. Elisabeth van Mechelen ende haer consor-ten » (2).

Meer en meer zien wij het certijds belangrijk leen verbrokkelen en uiteenvallen.

In 1601 verkoopt Franchoys van der Heyden, kleinzoon van Franchoys van Mechelen en Alyde de Beveren aan Jan Jansz. van Dyck « syn derde paert in de leen gelegen in de voors. dorpen van Beersse..... ende landen, hameyden, drieschen, heye, weyc, renten ende leengoederen ende anderé syne gerechtigheden soo dese Franchoys van Mechelen deselve by den doot van wylen jouff. Paulina synder moeder syn verstorven », en enkele jaren nadien (1609) stellen « Jw^o Maria van der Heyden... voor huer selven ende huer gerechtigheyt ende deselve Maria met Hendrick Ryssens, vuyt cracht van procuratie van Franchoys van der Heyden » te koop « al hueren goederen, de twee derde deelen in de leen-« al hueren goederen, de twee derde deelen in de leenboekén boeken de verkoopers aangedyl... » (3)

(1) Wapen van Mechelen : d'or à trois pals de gueules qui est de Berthoud, au franc canton d'argent à trois fleurs de lys aux pieds posés de sable qui est d'Immerseele.

(2) A. R. A. — Cour féodale du Brabant — Reg. n° 19, f° 428 et seq.

(3) A. A. — Register van Schepenakten 1591-1601, f° 91, v°.

Na den dood van Paulyn van Mechelen doet «Henrich Ryssens, ultima Decembris 1612, verhef in den naem ende tot behoef van kinderen en kindskinderen wijlen Paulyn van Mechelen dien den nabeschreven leen ten deele gevallen is by lotinge gepasseert voor schepenen van Antwerpen » en denzelfden dag wordt het leen — dit wil zeggen hetgeen er nog van overbleef — door voornöemden Henrich Ryssens, daartoe gemachtigd door de erfgenamen, overgedragen aan Cornelis Verschueren Cornelisz welke hetzelfde na zijn dood aan zijn zoon Bartholomeus overlaat (1).

Cornelis Verschueren ligt begraven in de kerk te Vosse-laar. Zijn grafsteen bevindt zich nog op het kerkhof aldaar, versierd met zijn wapenschild en zijn kenspreuk « Bon Espoir ».

Het opschrift luidt als volgt :

D. O. M.

Sepulture van den Eersame
Cornelis Gielis Verschueren
Oud. Borgmr der Vryheid
van Turnhout. Leenheer
in Berse, Vorslaer, Ryckevorsel ende
Vlinmeren etc. Sterft den 26 September
A° 1625
ende Cornelia Wachtmans synce
tweede huysvrouw, sterft den 4 September
A° 1625
ende Catharina Verschueren
Cornelis Voerdochter
Begynke van de Begynhove
van Turnhout sterft den
1 October A° 1623
ende Anna Marg. Verschueren geestelycke
dochter sterft den 3 Mey 1623
Bidt voor de sielen

(1) A. R. A. — Cour féodale de Brabant — opus cit. f° 428 et seq.

Bartholomeus Verschuere verheft het leengoed, door zijn vader achtergelaten op 21 April 1626 (1). Na zijn dood ging het over aan Gillis Verschuere welke N. Slaets als stadhouder aanstelde.

Het leen onder Beerse bestond uit 64 bunders 129 roeden akkerland en 30 bunders 129 roeden in « driessen, weyden, beempden ende bossen, daeronder begrepen ontrent 4 hondert roeden heyde ende een bunder eussels « op welcke voors. leenpanden syn begrepen onder Beirse, seven huysen » (2).

In dit leengoed was ook de school (3) begrepen evenals het huis « het Leeuwken » aan de kerk gelegen (4).

Gillis sterft in of vóór 1688. In 1705 is het leengoed in bezit van Jouffr. Isabella Verschuere luidens het volgend extract uit haar leenboek :

« Anneken Faes, houdende te leen van Isabella Verschuere in haeren leenhove tot Beirse een honderdt roeden erffve seckere stede geleghen aen 't Kerckhoff » (5).

Schuermans is alsdan stadhouder van het leenhof :

« betaelt aen Sr Schuermans als stadhouder van den leenhove van Juffr. Isabella Verschuere over 't leenverheff van 't cappellebeemdeken, alsoo sy het relieff heeft quyt geschoncken » (6).

In 1731 is het leengoed nog in bezit van Isabella Verschuere en is de secretaris Van Ael stadhouder (7).

Enkele jaren nadien, is Schuermans van stadhouder leenheer geworden want op 16 December 1739 betaelt men «aen den Eerw. Heer Schuermans, leenheer in synen leenhove tot Beirsse in voldoeninghe van een verheft met de appendeerende rechten vervallen by doode van Joachim Van Ishoven wegens de schole tot Beirsse, leenroerigh onder den voors. Leenheer 13-8-0 » (8).

(1) A. R. A. — Cour féodale du Brabant — op. cit, f° 428 et seq.

(2) A. A. — Rekeningen n° 177 — stuk n° 38.

(3) id. Rekening F. N. Faes H. Geestmeester.

(4) ibid. ibid. n° 158.

(4) ibid. ibid. n° 158.

(5) ibid. ibid. n° 198.

(6) ibid. ibid. n° 235.

(7) ibid. ibid. n° 213.

(8) ibid. ibid. n° 215.

In 1756 wordt verhef betaelt aan den Eerw. Heer Schuermans, kanunnik by de Collegiale kerk van Hoogstraten «voor den Eenacker ende Smeelen » (1).

**VAN HARDUEMONT — VAN BERCHEM — VAN HAL-
MALE.**

In de tweede helft der XIVe eeuw was dit heerlijk goed in 't bezit der van Harduemont 's (of Herduwemont) : Godevaert en zijn zoon Jan. Beiden namen deel aan den slag van Baschweiler in 1374 en streden er in de rangen der Brabanders onder hertog Wencelijn. Jan van Harduemont werd er krijgsgevangen genomen (2).

In de Opene Brieven uitgegeven op 27 Juni 1374 bevestigt Jan van Harduemont dat « Costyn van Berchem van zyn vader Godevaert en van hem zelf gecocht heeft ende gecregen alle de goederen die sy hadden te Malle, te Turnhout, te Beerse, te Gierle ende Saluffele ende daer outrent gheleghen van wyen dat men se houdende is » (3).

Die verkoop was reeds ettelijke jaren te voren gesloten. Zulks blijkt uit een verklaring van Godevaert van Harduemont dagteekenend van 6 Juli 1362 waarbij hij erkent verkocht te hebben in naam van zijn zoon en in zijn naam « al sulcke goet alst geleghen tot Malle ende met zyn toebehoorten » « oft dieghene dit mochten wesen van ons wegghen en men houdende es uyten huyze van Breda ende van andere Heeren daer oock af houden » (4).

Die toebehoorten waarvan in dit stuk spraak is zijn wellicht diegene welke nader beschreven zijn in de Opene Brieven van 1374.

Van Costyn van Berchem (5) die men heette « Groot Kosten » (+ vóór 137«) gingen zij over aan Costyn zijn neef, genaamd «klein Costyn», en na hem aan **WILLEM VAN BERCHEM** (Heer in 1383).

(1) A. A. — Rekeningen.

(2) Zie over de Van Harduemont's in Bijdragen 1929 — T. D. M. bl. 312-319.

(3) Zie bijlage IX.

(4) Zie bijlage X.

(5) Wapen der van Berchem's : Van keel met drie palen van zilver.

In een «extract van overgegeven leenen» uit 't jaar 1417 is het leen als volgt beschreven.

« Ick, Willem van Berchem Heer tot Maesacker, houde tot een vollen leen van Edelen ende Vermogenden Hooggeboren, mynen lieven Heer Jan Greve tot Nassauwen, tot Diest ende tot Dordrecht, Heer tot Breda ende uyt synen huysse tot Breda...

Item een laethof tot Berse daer ick heb meyer ende ander bedrijf deyer gelycke op huysen, erve, binnen de prochie van Beerse geleghen, gedragen jaerlicx XIIJ oude Gr. ende V... valent, ende huer chynsen van Turnhout ende van Beerse jaerlycx XXI oude Gr. » (1).

Uit die oorkonde, evenals uit de verklaring van Godevaert van Harduemont, blijkt dat de van Berchem 's hun leen te Beerse niet hielden uit handen van de hertogen van Brabant, maar wel van de graven van Nassauwen. Trouwens in het Leenboek van Brabant treffen wij geen spoor aan van eenig verhef voor deze heerlijkheid gedaan.

Wat moeten wij daaruit besluiten ?

Dat het leenhof der van Berchem 's van ouds als vrij goed, zonder welkdanige verplichting van hulde en trouw, in vroegere tijden, aan de graven van Nassauwen was afgestaan en deel uitmaakte van het Land van Breda, dat de Nassauwers er de volle rechtsmacht over genoten en dat het viel onder de jurisdictie van de hoofdbank aldaar ?

Goetschalckx is ook deze meening toegedaan waar hij de leenverheffingen bespreekt voor de heerlijkheid van Oostmalle gedaan in 1470 (men lette op de overeenkomst van het jaartal met datgene van het leen der van Berchem 's in 1648) door « Wolter van Hamel tegenover Joncker Johan Greve tot Nassauwen » en in 1477 door « Wauter van Elderen en zyne echtgenootte Elisabeth van Berchem tegenover Engelbert Greve tot Nassau » (2).

Na Willem van Berchem, die gehuwd was met Isabella de Cock van Werdenburch, werd het leen geërfd door hun

(1) A. R. O.

(2) Taxandria — 1921 — I, bl. 128.

dochter Elisabeth, echtgenoot van Wauter van Hamale (1). en Elderen.

Elisabeth overleed op 25 September 1508 en Wauter was haar sinds 4 Maart 1494 voorafgegaan in het graf. Beiden liggen begraven in de kerk van Oostmalle.

Anna van Hamale, hun dochter, door haar huwelijk, op 30 Nov. 1501, met Frederik van Renesse van Wulven, drossaard van Breda (geb. in 1470 + 19 Mei 1538) bracht het leengoed van Beerse in het huis van Renesse.

Zij stierf op 26 Juli 1576 in den ouderdom van 77 jaar en, evenals hare ouders, werd zij nevens haar echtgenoot in de kerk van Oostmalle begraven.

Deze Frederik van Renesse was de vader van Jan van Renesse welke in 1559 de heerlijkheid van Beerse en Vosselaar in pandschap had verkregen.

HET HOF VAN CRALINGEN.

Een ander belangrijk leen, waarvan wij het spoor terugvinden tot in 't begin der XVe eeuw, was het « Hof van Cralingen », zoo genoemd omdat het veel jaren in bezit was der Assendelfters die Heeren van Cralingen waren.

In het Groot Leenboek van Brabant vinden wij het leen als volgt beschreven :

« Een hoeve lants te Vorselaire ende Beerse ghelcgghen, metten lande, beempden, renten, chynsen, manscappen ende laetscappen dairtoe behoorende ende is een vollen leen » (2).

Hoe en langs welke opvolging die heerlijke goederen in handen kwamen van het Nederlandsch geslacht der Assendelfters, vernemen wij insgelijks uit het Groot Leenboek van Brabant.

In het begin der XVe eeuw waren die leengoederen gehouden door Wouter van Lier.

(1) Wapen van Hamale : de gueules à 5 fusées d'argent posées en face. Cimier une tête et col de béliet d'argent accornés d'or, portant au cou une sonnette du même. Supports : deux lions d'or tenant des hannières aux armes de l'écu.

(2) A. R. A. — Aveux et dénombremens n° 200.

Er dient hier opgemerkt te worden dat de van Liere 's evenals de Berchem 's, welke wij vroeger ontmoet hebben, 'nen tak uitmaken van de Berthoudt 's, wat de meening nog versterkt dat oorspronkelijk het grondgebied van Beerse evenals tal van dorpen van het oude Taxandria, aan die machtige familie toebehoorden.

Op 3 September 1458 verkoopt Willem van Lyere of van Lier, een kleinzoon van Wouter, het leengoed aan Hendrik van Ymerseele : (1).

« Ick Henrich van Ymerseele houde van mynen Genadigen Heer den Herloghe van Bourgoignen, enz., tot eenen vollen leen inder jersten eenen ridderlycken hof geleghen in de prochie van Beerse ende Vosseler met synen toebehoorten hier nae beschreven, te weten met synen heirlichen bedrieve van mannen ende laten, daer aff men den namen van de mannen ende grootte ende weerde van den goeden, metten laste van dienste die dair opgesteld zullen worden, overbrengen sal by register alsoet behoert.

Item noch eene thiende die nu ter tyt oft dit jaer ghildt XVII mudden rogs ende IV steenen vlas, elck vierteel rogs gerekent nu naer marcetganck voer VIII stuyvers ende elcke sleen vlas gerekent voor IV stuyvers, comt saemen vyf ponden ende thien scellinghen Groote Brabants » (2).

Het leen blijft in handen der van Ymmerseel's tot in 't jaar 1513 wanneer het overgaat aan Catharina van Haesten gehuwd met Pauwels van Nassauwen, onwettige dochter van Diericken van Ymmerseele.

En het is Adriana van Nassauwen, dochter van Pauwels en van Catharina van Haesten, die het overbrengt in het huis van Assendelft door haar huwelijk met Diederik van Assendelft, heer van Cralingen en van Besoyen, schout van Breda (3).

In 1532 doet Diederik van Assendelft leenverhef voor

(1) Wapen van Immerseele: d'argent à trois fleurs de lys aux pieds posés de sable, à la bordure engrelée de gueules.

(2) A. R. O.

(3) De Molder, Taxandria — 1936 blz. 1314.

het Hof van Brabant. Zijn leen wordt alsdan als volgt beschreven.

« Eenen leen op hem selven, de helft van de thiende tot Vorsse-lair ende Beersse, dair de pastoir van Beerse ende Vorsse-lair de wederhelft aff heeft met eenen beempdt aldaer geleghen, geheyten den winkelbeempt, onder heyvelt ende weyvelt houdende ontrent drie buyder, ostwairts gelegen aen den Godshuyse van Sinte Michiel tot Antwerpen erve, westwairts aen s'heeren straete ende noertwairts aen Jan Claesens goeden, welke thiende metten beempt ende metter manscappen ende laetscappen ende met chynsen voors. ick also verpacht hebbe jaerl. voir 55 Rynsgulden tot veertich Grootten Vleems stuck » (1).

Op 29 Maari 1604 werd dit heerlijk goed aangekocht door Frederik van Renesse, na den dood van Diederick van Assendelft (2) uit de handen zijner erfgenamen Jan van Assendelft en Beatris van Assendelft, vrouw van Gijsbert de Kok van Nerijnen.

De verkoop gebeurde voor den prijs van 750 gulden onder het meierschap van Wauter Mattheussens (3) en Frederik van Renesse verhief zijn leen op 19 Februari 1608.

Na het overlijden van Frederik van Renesse bleef het Hof van Cralingen, een tijd lang ten minste, onverdeeld tusschen moeder en zoon. Immers op 8 Februari 1612 staat in het Groot Leenhoek van Brabant het leenverhef aangeteckend van « Vrouwe Heylwich Torck, weduwvrouwe Heer Frederick de Renesse ondergeschreven » en van « Guillelmus de Renesse, Heer tot Malle, Beersse, enz. » (4).

HET HOF VAN GROBBENDONCK.

In 't jaar 1359 had Arnout van Crayenhem, heer van

(1) De Molder — Taxandria — 1931, blz. 13, 14.

(2) Wapen van Assendelft : een zilveren paard op een veld van keel gekwartilleerd met een zilveren kruis op een veld van keel met drie zilveren meerlen in iederen hoek.

(3) De Molder — Taxandria — 1931, blz. 16, 17, 18, 19.

(4) A. B. A. — Cour féodale du Brabant. Rgistre aux lettres Patentes.

Grobendonck reeds een heerlijkheid onder Beerse met een laathof waarvan alsdan meier was Jan Mools (1).

Die grondheerlijkheid bleef in 't bezit zijner opvolgers : de familiën Brant, de Mastaing (2) en eindelijk Schetz (3), heeren en later graven van Grobendonck welke laatste er in bezit van bleven tot aan de Fransche Omwenteling.

1663 « extract vuyt den leenboeck van den Graeve van Grobendonck daer inne onder andere f° 54 v° staet als volgt : item Jan Toremans by coope van Dilis Geerts hout te leene, onder Mynheer den Baron van Grobendonck, het achterhuys van den woonhuysze geheeten eertyds 't Leeuken, nu St. Jacob genaempt, met de pleyn waer nu een nieuw huys is opgelimmert ende voorts achterwerfts tot aen den eusseldries van de schuere nu toebehoorende d'erffegen. Henrich Janssens met de helft van de erve daer toebehoorende... » (4).

In 1703 is C. De Vries stadhouder en zijn Cornelis van Ael, Peeter Lauwers, Antonius de Vries, Peeter Wils, leenmannen in den leenhof van Grobendonck te Beerse (5).

In 1756 wordt verhef gedaan voor den Valk en den beemd en de Bruggestraat en in 1769 voor den Bettenacker en den Beeckacter (6).

HET HOF VAN WECHELEN.

Het « Hof van Wechelen » onder Wechelderzande, dat zich gedeeltelijk uitstreckte op het grondgebied van Beerse, mitsgaders van andere dorpen van den omtrek, hoorde oorspronkelijk toe aan de familie van Wechelen :

« In den jersten houdt Jouff. Margriet van Wechelen ende Jan van Wechelen heerlijkheyt van mannen van leen bynnen Wechele die welcke dier som de manscappen geleghen

(1) Taxandria — 1931 III. bl. 25.

(2) Joncker Augustyn, Heer van Grobendonck, was leenheer in Beerse in 1491. Hij verhef de leenen hem toegewezen 22 Aug. 1487 en leefde tot 1499. (Goetschalckx — Geschiedenis van Grobendonck — II bl. 137).

(3) Wapen van Schetz : van zilver bevattende een zwarte raaf met opengespreide vleugelen, gezeten op een driekruinigen groenen heuvel. Het wapen gehouden door twee griffoenen.

(4) A. A. rekeningen (n° 165) — los stuk.

(5) « « (n° 208) « «

(6) A. A. — Rekeningen n° 233 — Rekening Peeter De Roover.

syn bynnen den dorpe van Berze ende bynnen den dorpe van Lylle ende Poederlee ende bynnen Nylden » (1).

(1440 — 26 Mei)

Margaretha van Wechelen huwde Gabriel Triapyn en alzo ging het heerlijk goed over in handen der Triapyns of Triapaens.

« Dit syn alsulcken leengoederen als Gabriel Triapyn, wylen Gabriel Triapyns wettich soon, te leen houdende is van onsen Genadigen Heer den Hertoghe van Brabant, alsoe die hem toecomende ende gesuccedeert syn by doode hant van den voers. wylen Gabriel, sinnen vader, ende gedessendeert van wylen joeffr. Marg. van Wechelen synen oudermoeder.

« Ende in den eerste hout hy ten leen van denselven onsen Genadigen Heer den Hertog in volle leenrechte de helft van alle de nagenoemden goederen van den hove van Wecheler met eender heirlicheyt van ontrent tnegentich manscapper van leene in geheele, die som gelegen syn binnen den dorpe van Beerze.

« Joeff. Kath. Swinters, meester Willems dochter, dander wederhelft houdende... » (2)

(14 Februari 1496).

Dit leen, of ten minste het gedeelte gelegen onder Beerse, was insgelijks, sinds 1558, in het bezit der Renessen overgegaan : « Dit syn leengoederen die men te leen houdende is van Gabriel Tripaen ende jerst over Berse ende dit boeck is gemaect int jaer XVe ende LVIIJ acht dagen in Januari na styl van Brabant » (3).

VAN DURME — VAN CANNART VAN HAMALE.

Als grondheeren te Beerse treffen wij verder aan in het midden der XVIIe eeuw, de familie van Durme :

« Wy Adam de Costere ende Geeraert Janssen in den laet-hove van Mr. Livinus van Durme binnen Beerse » (4).

Door haar huwelijk met Engelbertus van Cannart van

(1) A. R. A. Register van het Groot Leenhof van Brabant.

(2) A. R. A. — Aveux et dénombremens f° 197.

(3) A. R. O. — Régistre censal et féodal n° 10.

(4) A. A. — Resolutieboek 1630-1662.

Hamale (1) geboren te Loon-opt-Sand den 19 Mei 1629, bracht Martina Angelina van Durme, Dame in Turnhout, Beersse en Rode, dochter van Livinus, Heer dezer plaatsen en van Angelina Coomans, het heerlijk goed over in de familie van haar echtgenoot.

Hun zoon Mathias van Cannart, heer in Turnhout, Beersse en Rode, geboren 28 October 1654 + 29 November 1726, trouwt in eerste huwelijk met zijn nicht Françoise van Cannart van Hamale, dochter van Jan en van Anna-Marià van Arnhem, waarvan :

Engelbertus, Franciscus, Gerardus Van Cannart d'Hamale, Heer van Wittegracht en in Turnhout, Beerse en Rode, geboren te Oosterwijk op 3 September 1677, gehuwd met Maria, Josefa de Arce, en overleden op 9 Augustus 1762.

Uit dien echt :

Mathias, Barnabe, Jan Van Cannart d'Hamale, Deer van Wittegracht en in Turnhout, Beerse en Rode, burgemeester van Lier, aldaar geboren op 25 November 1724, in den echt getreden op 8 Januari 1756 met Maria Josefa van Royen, Vrouwe van Steendonck (2).

In 1791 staat een verhef vermeld «van den Driesch genaemd den Bruel» leenroerigh onder Jonckheer van Cannart d'Hamale » (3).

VAN DOERNE — VAN WICKEVORST.

« Heer Augustyns van Wickevorst hout een geheel leen te welene een halve hoeve houdende XIIIJ buenderen, soe Jant, soe beempde, oft daer ontrent gelegen tot Beersse by Turnhout.

Jan Van Wickevorst, by doode Heere Augustyns Hendrick van Doerne, by cracht van schepenbrief van Loven, 11 Junii anna XIIIJc XXXIJ » (4).

(1) Wapen van Cannart : d'argent à cinq fusées de gueules, la seconde surmontée d'une merlette de sable.

(2) de Stein d'Altenstein — op. cit. — XX f° 118 et seq.

(3) A. A. — Rekeningen n° 244 — Rekening Joan Jansen burger.

(4) A. R. A. — Cour féodale du Brabant — Registre n° 19, f° 428 et seq.

VAN EYCK.

In een cijnsbrief op perkament ten voordeele der St. Corneliskapel en gedagteekend van 1546 lezen wij :

« Wy Peeter van der Voort ende Mariën Michel Wens, mannen van leen onder Godevaert van Eyck, in synen hove tot Berse » (1).

Wellicht was dit leen niet van groote beteekenis want in een staat der « heergeweyden ende leenrechten onder de prochie van Beersse » is het vermeld als « een cleyn leenhoffken » bediend door den secretaris Adr. Knaeps (1581) (2).

Het is wel mogelijk dat dit leen, rond het midden der XVIIe eeuw, langs de Van Durme's aan de van Cannart's overging als schijnt te blijken uit de volgende aantekening : « Item aen Lieven van Durme voor cyrlyck recht van de Donghe Jonckheer Michiel van Eyck » (3).

HET HOF VAN HOVORST.

De van de Werve's hadden ook een ridderlijk hof te Beersse, genaamd « Het Hof van Hovorst ».

Men vindt het voor 't eerst vermeld op 12 September 1558 wanneer te Beersse genecht gehouden wordt onder Mijnheer Jan van de Werve (4).

Deze Jan Van de Werve, heer van Hovorst en van Vierseldyck, sneuvelde te Antwerpen bij de Spaansche Furie.

Het leengoed waarin onder meer begrepen waren den « Bremacker ende het land te Velde ofte Woesthuys » (5) bleef in 't bezit zijner afstammelingen tot op het einde der XVIIIe eeuw.

Jan Schootmans was hun meier in 1559 (6).

In 1733 compareeren de schepenen Joachim van Ishoven en Pecter Lauwers « voor leenmannen des leenhofs van den E.E.E. Heer van Hovorst om aldaer te doen opdracht ende

(1) A. A. — los stuk.

(2) A. A. — Rekeningen n° 151 — Cohier van den vyfften penningh des dorps van Beersse.

(3) A. A. — Gedingboek — 1628 f° 82.

(4) A. A. — Losse stukken.

(5) id. Rekeningen n° 232.

(6) id. id. n° 208 — Losse stukken.

belydenisse ». Carolus Antonius Faes was alsdan stadhouder (1). In 1741 was « A. Braeckmans meyer van den ridderlijken leenhove van Hovorst tot Beerse » (2).

VAN DEN WYNGAERDE — VAN DER DILFT.

« Relevé des fiefs tenus de Guillaume van den Wyngaerde, épouz de Marguerite van der Dift (3) et situés sous Beerse.

Godefroid (Guillaume) van der Dift, heer van Hembise, huwde Margaretha van Wyngaerde, dochter van Willem en van Maria Van Ranst (4).

HET HOF TER HOLEN.

« Déclaration de F. F. Rispani en qualité de frère et tuteur d'Alexandre François Rispani et celui-ci comme héritier d'Alexandre Joseph Rubens, écuyer, seigneur de Vremde et pour le fief appelé Hof ter Holen à Beersse avec ses dépendances annexées » (5).

MALLANTS.

De eerste leenheer van dien naam dien wij ontmoeten was Balthazar Mallants in 1609.

Mr. Vermeer was zijn stadhouder (6).

In 1652 was het leen in bezit van ADRIAEN MALLANTS (7), die het overliet aan Jan Mallants, heer van Beerse + 1684, echtgenoot van 1° E. Cleymans 2° E. Leroy. (8).

(1) A. A. — Rekeningen n° 208.

(2) id. id. n° 215.

(3) A. R. A. — Cour Féodale du Brabant — 1359 — Aveux et Déde 12 pages).

(4) de Stein d'Altenstein — op. cit. — X, f° 94.

(5) A. R. A. — Cour Féodale du Brabant, n° 7474 — Aveux et Dénombrements (n° 640) 81ième liasse n°s 7398-7793.

(6) A. A. — Rekeningen n° 175 — stuk n° 8.

(7) id. id. Mommersrekening Peeter Faes.

(8) Jansen Voornamen Familiën f° 67 — Graf- en Gedenkschriften.

DE JONGHE.

Zooals blijkt uit de lijst der leenhoven deel uitmakende van het rechtsgebied der Hoofdbank van Santhoven hield JACOB DE JONGHE een leenhof te Beerse rond het midden der XVIe eeuw (1).

Het leen was nog in 't bezit zijner afstammelingen in de tweede helft der XVIIIe eeuw.

Op 5 October 1778 werd te Beerse leengenecht gehouden voor Juffr. C. de Jonghe, weduwe van den heer J. B. Van de Zanden en werd verhef gedaan door de erfgenamen Bastyns voor den Kerkendries en het Wolkenlant. De quartemont teekent in hoedanigheid van griffier (2).

Waren insgelijks in het leengoed begrepen : het Peerds-kerkhof, het Grootvelt en het Nauwken (3).

VAN DACHVERLIES.

Jonkheer Albert van Dachverlies hield in de eerste helft der XVIe eeuw een leen te Beerse met smalle bank (4).

VAN LAER-BOLS d'ARENDONCK.

Maria Isabella Van Laer, Vrouw der Vrijheid van Arendonck. Vrouw in Lille, Beerse, Gierle, Lichtaert, Vrije Vrouw in Turnhout, dochter van Peeter van Laer, schout van Beerse en Vosselaar, overleed op 31 Mei 1741 (5).

Zij was in den echt getreden op 13 Juli 1729, te Vorselaar, met Norbert, François Bols, licentiaat in de geneeskunde (6). Door dit huwelijk ging het heerlijk goed over in de handen van haar echtgenoot.

In 1741 staat het verhef aangeteekend van een akker in de Hulterakkers onder het leenboek van den heer van Arendonck. Jonkheer Frans van Cannart verschijnt als leenman.

(1) Zie nota 2, blz. 134.

(2) A. A. — Rekeningen n° 237.

(3) id. id. n° 233 — Rekening van P. G. Van Ael voor erfgenamen Peeter De Roover.

(4) A. A. — Smalle Banck van Jr. Dachverlies. Gedingboek

(5) Wapen van Laer : d'argent à trois canards nageant au naturel.

(6) de Herekenrode — op. cit. bl. 403.

In 1754 compareert P. De Roover welke « heeft gedeclareert een secker perceeltje erve, 20 roeden. N. de Heirbaen, genaemt den Vlassaert ende mits den langen tyt van het leste verheff, soo voldoet hij bij moderatie met twee hergeweyden lgeene hij heeft geaccepteert. Tegensvolgens is tot den voors. heeren pantheeren voer leenroerlyck solenniteyt van leenhoff recht gecomen ».

Copjen van den acte stonden, f° 23 in den leenboek van den heer d'Arendonck resort onder den dorpe van Beerse (1).

Denkelijk waren die leengoederen afkomstig van de familie Proost, want in 1704, vóór de geboorte van Isabella van Laer, betaalt men reeds reliefrechten aan den heer van Arendonck.

De Proosten waren immers van ouds heeren van Arendonck en Isabella van Laer, dochter van Isabella Proost, Vrouw van Arendonck (2) zal wellicht de heerlijkheid van haar moeder geerfd hebben.

DYNTER OF VAN DINTRE.

Dit leenhof vinden wij voor 't eerst in het archief vermeld in 1741 wanneer leenrechten worden betaald voor « den Puttenbeemt gelegghen ontrent de Bruggestraete leenroerigh onder den heerlycken leenhove van Dinter » (3).

Verder treffen wij nog een schrijven aan, d. d. 31 Maart 1775 onderteekend « J. B. Raeymaeckers dit Haegen » en waarbij deze den secretaris C. Van Ael in zijn hoedanigheid van Schepen van het leenhof bericht dat hij « op 25 April zal komen zitten op de leenen van Dintre » met verzoek de lijst der leenen op te maken en diegenen te verwittigen welke verhef moeten komen doen (4).

(1 Vervolgt)

K. VAN NYEN.

(1) A. A. — Rekeningen n° 230.

(2) de Herckenrode — op. cit.

(3) A. A. — Rekeningen n° 230.

(4) id. id. n° 236 — los stuk.

BIJLAGE IX

23 Juni 1374

Condt allen denghenen die desen letteren sien selen ende hoerén dat ick Jan van Harduemont, Ridder kenne ende bekenne in desen openen brieven dat Costyn van Berchem, tser Costyns soene, was van Berchem baenroetse, jeghen Goede vaerde van Harduemont mynen vader ende tegen my gecost heeft ende gecregen alle de goederen die wy hadden te Malle, te Turnhout, te Beerse, te Gierle ende Salhuffelen ende daer ontrent geleghen, van wyen dat men se houdende is, metten gronde ende met allen den heerschappen ende toebehoorten, est in natten, est in droeghen, est in handen, est in weeken, oft in wat manieren sy gelegen syn ende ons gedeel ende, oock alle dat recht dat wy hadden in de molen te Zursele, met allen den toebehoorten, omme eene summa gelts, van welcke somme gelts, ick Jan voirs. kennen ende beken in desen openen brief, dat my Costyn voirs. well ende wettelyck betaelt, ende daer af genoeg gedaen heeft, soe dat ick den voirs. Costyn synen erfgenaeme ende hen allen die daer quytance af behoeven ende van allen andere saecken die ick hem liende syn mach tot op den dach van heden te wettelycken daeghen clærlyck quyt schelden. In kennisse der waerheyt ende omt der meder vesticheyt hiér af, hebbe ck dese letteren besegelt met mynen properen huyth segele. Dit gedaen in 'd jaer ons Heeren doen men schreef derthien hondert seventich ende viere op den 23 Juni (1).

- logue. 1re partie Vente 15-20 mai 1911. Amsterdam, F. Muller, 1911 ; in-8.
1035. Van der Linden Br. J. Cort verhael oft Tractaet van de contagiëuse sieckte de Peste. Antw., G. Verdussen, 1634 ; in-8.
1036. Vander Meersch P. C. Notice sur les grandes famines qui ont désolé la Belgique depuis les temps les plus reculés jusqu' à nos jours.
Messenger Sc. hist. 1847, 249-263.
1037. Van Doorslaer Dr. G. Aperçu historique sur la médecine et les médecins à Malines avant le XIXe siècle. Malines, 1900 ; in-8. Portr.
1038. Van Ruckelingen L. Marten van Rossum in de Kempen. Vl. School, 1871, 183-187.
1039. Van Schevensteen Dr. A. F. C. La lèpre dans le marquisat d'Anvers aux temps passés. Brux., L'Avenir, 1930 ; in-8. Geil.
Mém. cour. Ac. r. b. médecine, d. XXIV.
1040. Id. Documents pour servir à l'étude des maladies pestilentielles dans le marquisat d'Anvers jusqu' à la chute de l'ancien régime. Brux., Lamertin, 1931-1932 ; 2 d. in-8. (CRH.)
Herenthout, Iteghem, Moll, Oelegheem, Oostmalle, Ranst, Ravels, Turnhout, Wommelghem, Wyneghem.
1041. Id. Les oculistes ambulants dans les provinces belges aux XVIIe et XVIIIe siècles. Brux., Goemaere, 1924 ; in-8. (Mém. cour. Ac. r. b. méd. d. XXII).
1042. Id. Les traités de peste publiés à Anvers. Essai de bibliographie. Anvers, E. De Coker, 1931 ; in-4. Geil.
1043. Van Spilbeeck W. Oorlogsrampen in de Kempen rond 1580.
Kemp. Museum, 1891, 69-73.
1044. Verhoeven P. J. De pest in de 17e eeuw in deze streken. Oudh. en K. IV, 53. Kempen, Calmpthout.
1045. Id. De laatste wolven in de heide.
Oudh. en K., 1909, 51.
1046. Volledig verhaal der misdaden van de bende Nauwe-laerts en Cie. Antw., Vl. Boekhandel, [1925] ; in-4. Geil.
1047. Waterschoot E. De Duitschers in de Kempen. Turnh. Gebr. Waterschoot, [1926] ; in-8. (Kronijk.)

1048. Willebroeck. Société de médecine pratique de la Province d'Anvers. a) Règlement. Résumé des travaux de la Société (1841-1844). — b) Annales, 1846-1854. Boom, Malines ; 9 d. in-8.
1049. Willemssen G. Trois siècles de lutte contre l'ivrognerie. Bull. ARAB., 1904, 162-184.
Zie verder d. III : Bibliographie van elk dorp.

Voor de verscheidene oorlogen en beroerten, zie verder d. II en d. III.

III.

Eigenlijke Geschiedkundige Werken.

1. RECHTSGESCHIEDENIS EN BESTUURLIJKE INSTELLINGEN.

Pirenne. Bibliographie. Nrs 1497-1790.

1050. Behaegel Th. Les procès de sorcellerie en Belgique.

Ann. arch. médicale. Bull. Sect. méd. Soc. r. arch. Bruxelles, 1923, 21-51, 87-108. Geil.

1051. Bellette E. La succession aux fiefs dans les coutumes flamandes. Paris, 1926 ; in-8.

1052. Bergmann F. J. E. Het voormalig hertogdom Brabant. Geschied- en regtskundig onderzoek naar den staatskundigen toestand van dat land, bepaaldelijk ook met betrekking tot Noord-Brabant, de Meijerij en stad 's Hertogenbosch. 's Bosch, 1856-1862 : 2 d. in-8.

1053. Id. De Salische wet. Pactus legis Salicae. Haar oorsprong, voortgang en werking. Vertaling en vertolking. 's Bosch, 1876.

1054. Bezemer W. Bijdrage tot de kennis van het oude cijns- en grondrentrecht in Brabant. 's Hertogenbosch, Muller, 1889 ; in-8.

1055. Brants V. La faculté de droit de l'Université de Louvain à travers cinq siècles. (1426-1906). Louvain, Peeters, 1906 ; in-8.

1056. Britz J. Mémoire sur l'ancien droit Belgique. Brux., 1846 ; 2 d. in-4. (Mém. ac.)

1057. Brughmans V. Les anciennes institutions politiques de Louvain. Louvain, Uystpruyst, 1931 ; in-8.

1058. Calbrecht J. De oorsprong der Sint Peetersmannen. Hunne voorrechten, hunne inrichting en de evolutie dezer instelling tot bij den aanvang der XVIe eeuw. Leuven, 1922.

1059. Cannaert J. B. Bijdragen tot de kennis van het oude strafrecht in Vlaanderen. Gent, 1835 ; in-8. Geil.

1060. Id. Olim. Procès des sorcières en Belgique sous Philip-

- pe II et le Gouvernement des archiducs, tirés d'actes judiciaires et de documents inédits. Gand, Annoot, 1847 ; in-8.
- 1060bis. Catalogue de la Bibliothèque du Barreau d'Anvers, 1889. — Catalogue de l'Exposition des croquis et caricatures judiciaires. (Anvers). Anvers, 1904.
1061. Ceyssens L. De « gecommitteerde der gegoeijden » als derde lid der regeering te Turnhout.
Taxandria, 1934, 151-181.
1062. Christijn J. B. Brabants recht. Zie Nr. 779.
1063. Id. Jurisprudentia heroica. Zie Nr. 137.
1064. Claessens P. L'Inquisition et le régime pénal pour la répression de l'hérésie dans les Pays-Bas du passé. Turnhout, Splichal-Roosen, 1886 ; in-8.
- 1064bis. Costuymen. Zie bl. 77.
1065. Cuvelier J. La formation de la ville de Louvain, des origines à la fin du XIVe siècle. Brux., Palais des Académies, 1935. (Mém. ARB. in-4. d. X.)
1066. De Ceuleneer A. A. Recherches sur l'origine des communes belges. Zie Nr. 436.
1067. Defacqz E. Ancien droit belge. Brux., Meline, Caus et Ce, 1846 ; in-8.
1068. Delbeke Fr. L'action politique et sociale des avocats au XVIIIe siècle. Louvain, 1827 ; in-8.
1069. De Potter Fr. Geschiedenis van het Schependom in de Belgische gewesten van de vroegste tijden tot het einde der XVIIIe eeuw. Brussel, 1881 ; in-8.
1070. De Saint-Genois J. Histoire des avoueries en Belgique. Brux., 1837 ; in-8.
1071. Des Marez G. Etude sur la propriété foncière dans les villes du moyen-âge. Gand, 1898.
1072. Id. La conception sociale et économique de l'histoire du droit. Brux., 1902.
1073. D'Herbouville. Rapport administratif présenté le 15 germinal an XII au conseil général du Département des Deux-Nèthes. Anvers, an XII (1804).
1074. Donnet F. Recht en bestuurlijke instellingen te Antwerpen. Catalogue de la Bibliothèque de F. Donnet. (1928). Nrs. 2900-3015. Zie Nr. 49.
- 1074bis. Dossier de M. Jan Delaet, représentant des commu-

- nes rurales de l'arrondissement d'Anvers. Anvers, Buschmann, 1877 ; in-8.
- 1074ter Essai sur nos anciennes franchises rurales.
Messager Sc. hist., 1881, 44.
1075. Faider A. Histoire du droit de chasse et de la législation sur la chasse en Belgique, en France etc. Brux., 1877 ; in-8.
1076. Gaillard A. Le Conseil de Brabant. Histoire — Organisation — Procédure. Brux., J. Lebègue, 1898-1902 ; 3 d. in-4.
1077. Galesloot L. Une cause célèbre. Revendication du pays de Malines par la Maison d'Egmont. Episode des mœurs de la féodalité. (1440-1564). Gand, E. Vanderhaeghen, 1879 ; in-8.
1078. Geudens E. Droits féodaux dans le quartier d'Anvers sous les Ducs de Bourgogne.
ARAB., LXIII, 1911, 261-292. Oelegheem, Vierseldyk, Brecht, Tongerlo, Herenthals, Desschel, Moll, Balen.
1079. Id. La confrérie de Saint-Yves à Anvers au XVIIe siècle.
Bull. ARAB., 1905, 163-185.
1080. Gielens A. Notice sur le Large Conseil d'Anvers. Zie Nr. 715.
1081. Goris J. A. Uit de geschiedenis der vorming van het Antwerpsch Stadsrecht. — Slavernij te Antwerpen in de XVIe eeuw.
Bijdragen, XV, 1923, 541-544.
1082. Id. Zeden en criminaliteit te Antwerpen in de tweede helft der XIVe eeuw.
Revue b. philol. hist., V en VI, 1926-1927.
1083. Grandgagnage E. Le Péage de l'Escaut.
ARAB., XXIV, 1868, 6-176. Studie der verschillende landtollen : watertol, riddertol, nobelgeld.
1084. Gunzburg N. Het Rechtswezen.
Vlaanderen door de eeuwen heen, II, 306-336.
1085. Helsen J. Kempisch recht. Inbreuken op de Keuren van Tongerlo.
De Zuiderkempen, III, 1934, 57-64.
1086. Heylen Dr. Essai sur un projet de loi sur les cours d'eau non navigables ni flottables, considéré sous le rapport du défrichement de la Campine. Anvers, P. E. Janssen, 1859 ; in-8.

- 1086 Hoogstraten. Akte 1521. Gerechtsdagen.
Bijdragen, I, 1902, 144-147.
1087. Hubert E. La torture aux Pays-Bas autrichiens pendant le XVIIIe siècle. Son application, ses partisans et ses adversaires, son abolition. Etude historique. Brux., 1897 ; in-4.
1088. Id. Un chapitre de l'histoire du droit criminel dans les Pays-Bas autrichiens au XVIIIe siècle. Les mémoires de Goswin de Fierlant. Brux., Hayez, 1895 ; in-8. (CRH.)
1089. Jacobs H. Het bestuur der Provincie Antwerpen van 1836 tot 1900. Antw., H. Kennis, 1903 ; in-8.
1090. Jansen J. E. Rechtsvraag aangaande het bemalen der molens van den Heer van Turnhout a° 1778. Casus.
Taxandria, 1907, 33-39.
1091. Kosters J. Het oude tiendrecht. 2e uitg. 's Gravenhage, 1909 ; in-8.
1092. Kreglinger A. Notice historique sur les impôts communaux de la ville d'Anvers. Brux., 1845 ; in-8.
1093. Laenen J. Heksenprocessen.
La vie diocésaine. Malines, VII, 1913, 181, 239, 407, 459, 537.
1094. Id. La dîme ecclésiastique dans le droit local du Brabant.
La vie diocésaine, V, 1911, 56-67, 284-297, 305-317. Balen, Beersel, Desschel, Meerhout, Meer, St. Job-in-'t Goor, Turnhout, Wiekevorst, Wuestwezel, Zoersel.
1095. Laloire E. L'union des étudiants anversoïis à Louvain. Histoire des « nobles et doctes juristes anversoïis » à l'Université de 1687 à 1794.
ARAB, LI, 1898, 583-637.
1096. Le Roy J. Histoire de l'aliénation, engagère et vente des seigneuries, domaines et juridictions du duché de Brabant, de Limbourg et Pays d'Outremeuse. z. p. n. d. in-fol.
1097. Id. L'érection de toutes les terres, seigneuries et familles titrées du Brabant. Nieuwe uitg. Amsterdam, 1706 ; in fol.
1098. Marion M. Dictionnaire des institutions de la France aux XVIIe et XVIIIe siècles. Paris, A. Picard, 1923 ; in-8.
Ter vergelijking.
1099. Mathieu A. Le Consistoire de la Trompe.
ARAB., XXXIII, 1876, 461-519. Jachtgerechtshof. Turnhout.

1100. Id. Histoire du Grand Conseil de Malines.
ARAB., XXX, 1874, 171-395. Geil.
1101. **Peppe J. F.** Dissertation historique et critique sur l'origine des Francs Saliens et de la loi salique. Zie Nr. 594.
1102. **Piot C.** Alliance des communes dans le duché de Brabant.
Messenger Sc. hist., 1841, 461-467. Antwerpen, Lier, Herenthals, Turnhout.
1103. Id. Mémoire sur les aides et subsides de la province de Malines par Sauchez de Aguilar. Brussel, F. Hayez; in-8.
1104. **Pirenne H.** L'origine des constitutions urbaines au moyen-âge.
Revue historique, LIII, LVII, 1893, 1895.
1105. Id. Villes, marchés et marchands au moyen-âge.
Revue hist. LXVII, 1898.
1106. **Pouillet E.** Histoire politique nationale. Origines, développements, et transformations des institutions dans les anciens Pays-Bas. Louvain, Peeters, 1882-1892 ; 2 d. in-8.
Voornaam werk over de Belgische instellingen.
1107. Id. Histoire du droit pénal dans l'ancien duché de Brabant.
Mém. cour. Brux., XXXIII, 1867 ; in-4.
1108. Id. Histoire du droit pénal dans le duché de Brabant depuis l'avènement de Charles V jusqu' à la réunion de la Belgique à la France à la fin du XVIIIe siècle. Brux., 1870 ; in-4.
1109. Id. Mémoire sur la Joyeuse Entrée ou Constitution brabançonne. Brux., 1862 ; in-4. (Mém. ac.)
1110. **Prims Fl.** Teksten tot de geschiedenis van het Recht en tot de studie der oude rechtstaal. Hoofdvoornissen aangevraagd door Kempische Schepenbanken in de XVe eeuw. (1432).
Bijdragen, XXIII, 1932, 157-174. Turnhout, Herenthals.
1111. Id. Staatsgevaarlijken voor het Hof van Antwerpen in 1830. De Veldwachter van Oostmalle.
Antwerpiensia, 1929, 270-278.
1112. Id. Onze eerste wapengilde.
Antwerpiensia, 1928, 252-258.

1113. Id. Het onderzoek legen de rechters van Brabant. (1333-1334).
Antwerpiensia, 1932, 62-70.
1114. Id. De verkiezing der stadsschepenen vóór 1356.
Antwerpiensia, 1932, 112-119.
1115. Id. Onze Antwerpsche Welhoudersboeken.
Antwerpiensia, 1932, 252-260.
1116. Id. Utriusque juris.
Collectanea Mechliniensia, XXV, 1936, 392-398.
- 1116bis. Proost J. J. E. Du droit d'asile en Belgique.
ARAB., XXXVI, 1880, 63-105.
1117. Id. Les tribunaux ecclésiastiques en Belgique.
ARAB., XXVIII, 1872, 5-132.
1118. Schiltz E. De Vierschaar. Antw., A. Van Nijlen, 1907 ; in-8.
1119. Simon J. La procédure criminelle sous l'ancien régime. (Gand Conseil de Malines). (Bull. Com. anc. lois et ordonnances de Belg.) Brux., 1921 ; in-8.
1120. Id. Les actions du chef de séduction devant les juridictions ecclésiastiques du Brabant (XVIIe et XVIIIe siècles). Brux., Goemaere, 1924. (Bul. CR. anc. lois et ord. Belg., d. XI, afl. 7.)
1121. Smiet J. P. W. A. Het Brabantsche jachtrecht vóór de regeering van Karel den Stouten. Amsterdam, 1911 ; in-8°.
1122. Somers E. De schandpalen der provincie Antwerpen. Natuur en Stedenschoon, XI, 1932, 10-13. Geil.
1123. Spinnael G. J. Gabriel Mudée (de Brecht) et son école ou la renovation de l'étude de la jurisprudence en Belgique au XVIe siècle. Brux., 1844 ; in-8.
1124. Stallaert K. Glossarium van verouderde rechtstermen, kunstwoorden, en andere uitdrukkingen uit Vlaamsche, Brabantsche en Limburgsche oorkonden. Leiden, E. J. Brill ; van af 1886. Leiden, 1886-1893 ; in-8.
1125. Stockmans J. B. Het correctieboek der stad Lier (1401-1484).
Bull. ARAB., 1906, 50-110.
1126. Id. Les marcgraves ou écoutètes d'Anvers et du pays de Ryen et les écoutètes de Lierre, Contich et Santhoven, de 1359 à 1401.
Bull. ARAB., 1905, 56-64.

1127. Terlinden V. Ch. Le rôle d'Anvers dans l'unité belge.
ARAB., LXXVII, 1930, 339-351. Van het begin der stad tot heden.
1128. Thonissen J. J. L'organisation judiciaire. Le droit pénal et la procédure pénale de la loi salique. Brux.-Paris, 1882 ; in-8. 2e uitg.
1129. Id. La loi salique. La langue, les noms et le droit des anciens Germains. Berlin, 1901 ; 2 d. in-8.
1130. Thijs A. La magistrature des Deux-Nèthes en 1810.
Bull. de la Propriété. Suppl. Antw. 1895, 62-68.
1131. Id. Un drame judiciaire sous l'Empire français (1813-1814). Affaire Werbrouck et consorts d'après des documents originaux et inédits. Anvers. H. et L. Kenues, 1901 ; in-8.
1132. Torfs L. C. Schouteten van Antwerpen, Lier, het Land van Ryen, Contich, het Waterland, Turnhout, Herenthals, Santhoven, Mechelen en Heyst.
ARAB., XXVII, 1871, 241-264.
1133. Id. Anwerpsch bestuurswezen.
Bull. ARAB., 2e r. d. I, 1872, 7e afl.
1134. Id. Rentmeesters van het hertogelijk domein van Brabant in de kwartieren van Antwerpen, Lier en Herenthals. Zie Nr. 242.
1135. Van Cauwenbergh E. Les pèlerinages expiatoires et judiciaires dans le droit communal de la Belgique du moyen-âge. Louvain, 1922 ; in-8.
Rec. trav. membres conf. hist. et phil. Univ. Louvain, Belangrijk voor de veroordeelingen ter bedevaart in de middeleeuwen.
1136. Van Goetsem G. Du droit pénal dans le Brabant au XIIIe siècle, considéré en lui-même et dans ses rapports avec le droit public.
Messager Sc. hist. XXIII, 1855, 315, 469 ; XXIV, 82, 351, 452.
1137. Van den Eynde. Tableau chronologique des écoutètes, des bourgmestres et des échevins de Malines. 1236-1516. Malines, Van Velsen, 1859 ; gr. in-8. Geil.
1138. Van der Essen L. De straf- en rechterlijke verzoeningsbedevaarten in de midden-eeuwen, bijzonderlijk in de Nederlanden. Antw., 1911 ; in-8.
1139. Id. Politieke en maatschappelijke toestanden in Brabant in de twaalfde en de dertiende eeuw.
Geschiedenis van Vlaanderen. N. V. Standaard, 1936.

1140. Vanderkindere L. Introduction à l'histoire des institutions de la Belgique au moyen-âge (jusqu'au Traité de Verdun 843). Brux., Lebègue, 1890 ; gr. in-8.
1141. Van der Linden H. Histoire de la constitution de la ville de Louvain au moyen-âge. Gand, 1892 ; in-8. Geschiedenis van de stad Leuven. Leuven, 1899 ; in-8.
1142. Van de Walle L. Des aides et des subsides en Belgique. (Beden en subsidiën.)
Messenger Sc. hist., 1845, 57-79.
1143. Van Genechten Fr. Een rechtsgeding te Veerle in de XVIe eeuw.
De Zuiderkempen, II, 1933, 45-58.
1144. Verhoeven P. J. Oude rechtspleging.
Oudh. en K., XI, 1920, 14-19. Calmpthout, Tongerlo.
1145. Warnkönig L. L. De la législation belge aux XIIe et XIIIe siècles.
Messenger Sc. hist., 1834, 127-149.
1146. Id. Histoire du droit belge contenant les institutions politiques et la législation de la Belgique sous les Francs.
Brux., 1837 ; in-8.
1147. Wauters A. Les libertés communales. Brux., 1878 ; in-8.
1148. Wendelinus G. Leges Salicæ illustratæ. Zie Nr. 812.
-

2. ECONOMISCHE EN MAATSCHAPPELIJKE GESCHIEDENIS.

Pirenne. Bibliographie Nrs. 869-915, 1791-2014.

A. HANDEL.

1149. Adriaensen E. De vrijmarkt te Hoogstraten.
Taxandria, X, 1913, 153-191.
1150. Album de fabriques et de manufactures de la Province d'Anvers. Anvers, 1880 ; langw. Geil.
1151. Antoine Ch. Cours d'économie sociale. Paris, Guillaume et Ce, 1896 ; in-8.

1152. Beetemé G. Antwerpen, moederstad van handel en kunst. Antw., 1892 ; 3e uitg. in-8. Geil.
1153. Belpaire A. Mémoire sur l'amélioration du Rupel. Brux., B. J. Vandooren, 1844 ; 84 blz. in-8.
Er is ook spraak van de Nete.
1154. Bevaermaking der Kempen. Redevoeringen van de heeren De Nef en Peeters.
De Kempische Bic, 1842. Nrs 16, 17, 18, 68, 94 ; 1843. Nr. 2.
1155. Boen J. Vergelijkingslafelen van al de oude maten en gewichten met de nieuwe in de Provincie Antwerpen. Antw., W^e Lamol-Jacobs, 1857 ; in-8.
1156. Brants V. Les théories économiques aux XIIIe et XIVe siècles. Brux. — Louvain, 1895 ; in-8.
1157. Id. Les grandes lignes de l'économie politique. Louvain, Peeters, 1908 ; in-8.
1158. Briavoinne N. Sur l'état de la population, des manufactures et du commerce dans les Provinces des Pays-Bas depuis Albert et Isabelle jusqu'à la fin du siècle dernier. Brux., 1841 ; in-4. (Mém. ac.)
1159. Chambre de commerce de Turnhout. Rapport général sur la situation du commerce, de l'industrie et de l'agriculture dans le ressort de la Chambre de commerce de Turnhout pendant l'année 1869-1874. Turnhout, A. Willems, 1871 ; Id. 1872 ; Id. 1873 ; Id. 1874.
1160. Chantrell G., Riche E. et Co. Mémoire adressé à Messieurs les propriétaires et industriels de la Province d'Anvers sur les avantages résultant de la création d'un chemin de fer direct d'Anvers à Turnhout et d'une route pavée de Turnhout à la frontière de Hollande. Brux., Paris, 1846 ; in-8. Geil.
1161. Chemin de fer d'Anvers à Eindhoven par Turnhout. Lettre à Mr. le Ministre. Brux., Marchant, 1874 ; in-8.
1162. De Kempische Spoorweg Antwerpen-Brecht-Hoogstraten-Weelde. [Brecht, Braeckmans, 1912] ; 24 blz. in-8.
1163. De Leener G. Les chemins de fer en Belgique. Leur passé etc. Brux., 1927 ; in-12.
1164. Delleur J. H. Le canal Anvers-Rhin, point de vue économique.
Revue univ. Mines, LXVII, 1924, 373-379. Geil.

1165. **Denucé J.** De handel.
Vlaanderen door de eeuwen heen, 1913 ; d. II, 49-106. Geil.
1166. **De Reiffenberg.** De l'état de la population des fabriques et des manufactures dans les Pays-Bas, pendant les XVe et XVIe siècles. Brux., 1822 ; in-4. (Mém. acad.)
1167. **De Smedt O.** De Engelsche handel te Antwerpen in de jaren 1305-1515.
Bijdragen, XV, 1923, 530, 584.
1168. **De Sturler J.** Le trafic anglo-brabançon dans ses rapports avec les origines de l'étape d'Angleterre et les premiers déplacements de celle-ci sur le continent.
Congrès hist. et archéol. Liège, 1932.
1169. **Id.** Les relations politiques de l'Angleterre et du Brabant sous Edouard I et Edouard II (1272-1326.)
Rev. b. philol. et hist., XI, 1932, 627-650,
1170. **Dilis E.** Les courtiers anversoïis sous l'ancien régime.
ARAB., LXII, 1910, 299-462.
1171. **Fallon V.** Principes d'économie sociale. Namur, A. Wesemael-Charlier, 1935 ; in-8 ; 5e uitg.
1172. **Fontaine A.** Le canal direct, sans bief de partage, Liège-Campine charbonnière-Anvers.
Bull. soc. b. électriciens, XXXVII, 1923, 193-208.
1173. **Francart S.** Etude sur le chemin de fer d'Anvers à la frontière holl. devant servir de premier tronçon à une ligne directe vers Hambourg, Turnhout, Splichal-Roosen, z. d. ; in-8. Geil.
1174. **François E.** Le canal Anvers — Ruhrort et le canal Lixhe-Genck.
Bull. soc. b. Ingénieurs industr., IV, 1923, 109-133,
1175. **Gaillard V.** Etudes sur le commerce de la Flandre au moyen-âge. Les Fovies.
Messager Sc. hist., 1851, 193-220.
1176. **Gelin.** Recueil de tables numériques ; mesures anciennes de Belgique. Huy, 1894 ; in-4.
1177. **Genard P.** De Oostendsche Maatschappij.
Antw. Archievenblad, IV, 383-459 ; V, 1864, 1-150.
1178. **Geudens E.** De geldwaarde in de geschiedenis. Practische wenken. Antw., L. Dela Montagne, 1897 ; in-8.
1179. **Grandgagnage E.** Le Péage de l'Escaut. Zie Nr. 1083.

1180. Hellemans A. La crise des changes au moyen-âge belge. *Revue générale*, LVIII, 1925, 75-91.
1181. Henriquet M. La Campine industrielle. Brux., rue de Berlaumont 4, [1923] ; kl. in-4. Geil. Uitg. *Echo de la Bourse*.
Algemeen werk over modern handel en nijverheid in de Kempen. Balen, Donk (Moll), Gompel (Moll), Beersse, Ravels, Turnhout, Arendonk, Oolen.
1182. Het ontstaan der staatsbaan Antwerpen-Breda te Wuestwezel. (1806-1811).
Wesalia, I, 1926.
1183. Heylen J. B. J. Cours d'eau de la Province. Discours prononcé par M. J. B. J. Heylen, membre de la députation, en séance du conseil provincial d'Anvers du 27 juillet 1869.
1184. Jansen J. E. Bijdragen tot de economische geschiedenis van Turnhout.
Taxandria, V, 1908, 216-231.
1185. Id. De cysboeken van het Land van Turnhout.
Taxandria, 1935.
1186. Joosen H. De accynzen te Mechelen in de middeleeuwen. Mechelen, H. Dierickx-Beke, zonen, 1934 ; in-8.
Handelingen Mechel. Kring Oudheidkunde, Letteren en Kunst, d. XXXIV.
1187. Le canal de la Campine par un Campinois. Anvers, Buschmann, 1860 ; in-8.
1188. Lefèvre J. Etude sur le commerce de la Belgique avec l'Espagne au XVIIIe siècle. Brux., M. Lamertin, 1921 ; in-8. (Mém. ARB. Lettres, 2e r. XVII).
1189. Leroy-Beaulien P. Traité théorique et pratique d'économie politique. Paris, Guillaume et Ce, 1896 ; 4 d. in-8.
1190. Leurs Dr. St. en a. Economische ontwikkeling der Kempen.
Steden en Landschappen. I. De Kempen. Antw., De Sikkel, [1924] ; 2e uitg. in-4. Geil.
1191. Maréchal G. Chemin de fer international d'Ans (Liège) à Breda (Hollande) avec embranchement de Moll à Herenthals. Demande en concession adressée à Mr. le Ministre des travaux publics, en date du 6 mars 1871. Mémoire à l'appui du projet. Brux., M. J. Poot et Ce, 1871 ; in-8. 20 blz. Plan.

1192. Mouvement commercial, industriel et maritime sur la Place d'Anvers. Rapport sur l'exercice.
1193. Pavoux E. J. E. Chemin de fer d'Anvers à Eindhoven par Turnhout et ses embranchements. Mémoire relatif à la demande en concession déposé le 19 août 1764. Arlon, J. Bourger, 1865 ; in-8. Kaart.
1194. Pinchart A. Essai sur les relations commerciales des Belges avec le Nord de l'Italie et particulièrement avec les Vénitiens, depuis le XIIe jusqu'au XVIe siècle. *Messenger Sc. hist.* 1851, 9-25.
1195. Pirenne H. Les villes du moyen-âge. Essai d'histoire économique et sociale. Brux., M. Lamertin, 1927 ; in-12.
1196. Prims Fl. Aanteekeningen voor eene economische geschiedenis der Kempen. *De Gids op maatschappelijk gebied*, 1922, 65-83.
1197. Id. De oude geldwaarden. Hunne sociaal-economische beteekenis, hunne herleiding. *Bijdragen*, XIV, 1922, 62-80.
1198. Id. De sociaal-economische geschiedenis van België. Brugge, Excelsior, 1925 ; in-8.
1199. Id. Hoe onze banen steenwegen werden. — De wonderere historie van den Durne-steenweg. — Antwerpsche Postwagens op het Noorden. — De Postdienst eerste reisdienst. — De Herenthalsche Vaart. *Antwerpiensia*, 1932, bl. 365-412. Turnhoutsche baan, Herenthalsche baan, Oude of Oostmallsche baan.
1200. Projet d'un chemin de fer d'Anvers à Turnhout. Brux., A. Labrone, 1851 ; in-8.
- 1200 ^{bis}. Projet d'un chemin de fer de Postel à Turnhout. *L'Abcille de la Campine*, 1841, Nrs. 12, 16, 17.
1201. Projet de canalisation du Petit-Schyn d'Anvers à Wyneghem, et de sa jonction à la Petite-Nèthe, sous Viersel, formant la première section du canal de jonction de l'Escaut à la Meuse. Anvers, 1839 ; 8 blz. in-4.
1202. Prost E. La Belgique agricole, industrielle et commerciale. Etude économique. Liège-Paris, Ch. Beranger, 1904 ; in-8.
1203. Provincie Antwerpen. Verslagen. Zie Nr. 685.

- 1204 Ratinckx. Livre d'adresses de la ville et de la Province d'Anvers, Ratinckx. Verscheidene jaren. Belangrijk voor de namen der Kempische handelaars.
1205. Recueil des Mémoires sur le commerce des Pays-Bas autrichiens. Brux., Imprim. der Nations, 1787 ; in-8.
1206. Reiffenberg Bon F. de. Etat de la population, des fabriques et manufactures et du commerce dans le provinces des P. B. pendant les XVe et XVIe siècles. Bruz., 1822 ; in-4.
1207. 1805. Tafels van overbrenging der nieuwe maten in de oude voor het Departement der Twee-Nethen opgesteld door het besluit van den Prefect van 26 nivôse van 't jaar XII benoemde commissie. Antw. ; 2 d. in-12. (Bibl. Cons. centr. de statistique). Tables de reduction des nouvelles mesures aux anciennes pour le Département des Deux-Nèthes. Anvers, Allebé, 1805 ; in-8.
1208. Thys A. Antwerpsche kooplieden en nijveraars uit de verleden eeuw. Antw., De Vlijt, 1930 ; in-8.
1209. Torfs L. Anvers au dixième siècle. Etude historique. ARAB., XXV, 1869, 27-48. Riddertol, nobelgeld.
1210. Tourneur V. De la méthode à suivre pour évoluer en monnaies modernes les valeurs anciennes énoncées dans les textes historiques belges du XIe siècle au XVIIIe siècle. Revue b. phil. et hist. Brux., I, 1922, 101-112.
1211. Van de Perre Dr. A. De bevaarmaking der Maas en de scheepvaart tusschen Antwerpen en den Rijn. Antw., Ons Volk, 1913 ; in-8. Kaart.
1212. Van der Linden H. Les gildes marchandes dans les Pays-Bas au moyen-âge. Loven, A. Fonteyn, 1896 ; in-8.
1213. Van der Maelen Ph. Dictionnaire géogr. de la Prov. d'Anvers.
Zie Nr. 30. Nijverheid en handel der Provincie Antwerpen.
1214. Van der Mynsbrugge E. Deux documents pour servir à l'histoire économique de l'ancien pays de Malines. Bijdragen, IV, 1905, 180.
1215. Van Doorslaer Dr. G. Notes concernant l'art de la broderie et le commerce de la passementerie à Malines. Mechlinia, IV, 1924, 11.
1216. Van Houtte H. Documents pour servir à l'histoire des prix de 1381 à 1794. Brux., 1902 ; in-4. (CRH.)

1217. Id. *Histoire économique de la Belgique à la fin de l'ancien régime*. Gand, 1920 ; in-8.
1218. Van Vlieberghe J. *Het belastingsstelsel in Vlaanderen tijdens de XVIe en XVIIe eeuw*.
Bijdragen XXI, 1930, 1-52. Ter vergelijking.
1219. Verhoeven W. F. *Hoedanig was de staat van de handwerken en van den koophandel in de Nederlanden ten tijde van de XIIIe en XIVe eeuwen*. Brussel, 1777 ; in-4. (Mém. acad.)
1220. *Villes et communes de la Province d'Anvers exemptées du paiement du Riddertol, à condition de contribuer au curage des fossés du Bourg, soit par prestation de travailleurs, soit par rachat de la corvée, en espèces ou Nobelgeld*. Oudheid der Antwerpsche gemeenten. ARAB., XXV, 1869, 39-48. Bouwel, Brecht, Broechem, Casterlee, Emblehem, Gierle, Gheel, Hoogstraten, Herenthals, Hulshout, Hersselt, Mager-hal, Lichtaart, Minderhout, Moll, Morkhoven, Westmeerbeek, Westmalle, Massenhoven, Millegem, Norderwijk, Nylen, Olmen, Oevel, Ouwen, Oostmalle, Putte, Pulle, Rykevorsel, Rethy, Rooi (Turnhout), Ranst, Schilde, Santhoven, Turnhout, Tongerlo, Thielen, Des-schel, Wortel, Vosselaar, Wickevorst, Zoerle. Wechelderzande.
1221. Willemsen G. *Quelques notes sur les relations commerciales entre la Flandre et la Campine au XVIIIe siècle*. Taxandria, III, 1906, 90-100.
1222. Wouters J. *Les postes en Belgique avant la Révolution française*. Paris-Brux. — Leipzig, 1874 ; in-8.

B. NIJVERHEID, ARBEID, AMBACHTEN.

1223. Adriaensen E. *Herenthals. Verklaring van het stadsbestuur van Herenthals aangaande het Wollen-ambacht*. Kempisch Museum, 1892, 149.
1224. Id. *Hoogstraten. Zwart gleiwerk en potbakkerijen*. Taxandria, XIV, 1922, 92-93.
1225. Allossery P. *Het gildewezen in vroeger eeuwen*. Brugge, A. Moens-Patfoort, 1926 ; in-8.
Kostbaar werk over het wezen der gilden in al hun uitingen.
1226. Boone L. *Bleekerij Vermanden te Turnhout in de 18^e eeuw*.
Taxandria, 1905, 57-64.

INHOUD

Turnhoutsche Weversfolklore door J. Nuyts	blz. 123
Westerloo en de Prinselijke familie de Merode. door J. E. Jansen.	blz. 139
Heerlijkheid Bestuur en Rechtsmacht te Beersse in vroegeren tijd door K. Van Nyeu.	blz. 148
Bibliographie	blz. 97 112

